

A cigányok Erdélyben

A cigányok eredete

A cigányság legtöbb csoportja jellegzetes vándorló életformát folytatott, ami nem kedvezett annak, hogy közösségeikben írásbeliség bontakozzon ki. Írott források hiányában elsősorban nyelvészek meg néprajzosok kutatták származásukat és eredetüket. Az összehasonlító nyelvészet már a 18. században felfigyelt arra, hogy az Európában élő cigányok nyelvjárásai és a szanskrit nyelv között nagyon sok hasonlóság létezik. Ebből arra következtettek, hogy a cigányok ősei Indiából származnak, ahonnan fokozatosan, kisebb-nagyobb csoportokban Európába vándoroltak. Másodsorban pedig azt emelték ki, hogy a cigányok által beszélt *romani* vagy *romanes* voltaképp az indoeurópai nyelvek családjához tartozik, amihez valószínűleg nyelvcserevel jutottak. A cigányok ősei Indiában annak az ausztró-ázsiai őslakosságnak (*domba, munda*) a részét képezhették, akiket árják ígáztak le az időszámításunk előtti első évezred elején. Mivel a meghódított népeiséget később sem sorolták be a hindu kasztrendszerbe, közösségeik az indiai társadalom legalacsonyabb rétegéhez tartozhattak.¹

Pontosan nem lehet behatárolni óhazájukban azt a népcsoportot vagy azt a belső területet, ahonnan származhatnak, mivel az európai cigányok által beszélt nyelvjárásokban különféle indiai nyelvjárások elemeit lehet felfedezni, s Indiában az utolsó két évezredben is nagyon sok belső népmozgás zajlott. Egyesek azonban India középső, mások pedig észak-nyugati területéről eredeztetik az európai cigányság őseit. Írott források hiányában még azt sem tudjuk egyértelműen, hogy miért hagyták el korábbi lakóhelyüket, voltaképp mi késztette arra, hogy Európa felé vándoroljanak.² Valószínűnek tartjuk, hogy elsősorban háborúk, üldözések és különböző gazdasági okok késztethették lakóhelyük elhagyására. Az összehasonlító nyelvészeti és nyelvtörténeti kutatások eredményei azt jelzik, hogy a cigányság ősei Indiában is jellegzetes gyűjtögető életformát folytattak, nem vettek részt jelentősebben a mezőgazdasági termelésben, tehát specifikus életmódjuk nem kötötte őket szorosabban egy adott területhez, ugyanakkor hagyományos kézműves foglalkozásaik és különböző házaló tevékenységeik is inkább folyamatos vagy időszakos vándorlásra, új piacok és üzletfelek megkeresésére predesztinálták őket.³

A nyelvészeti (hangtani) kutatások és az írott források segítségével az körvonalazható, hogy i.e. valahol Közép-Indiában, majd később Észak-India legnyugatibb (Kásmír) és legkeletibb vidéke (Bengál) között éltek. Kisebb csoportjaik már az 5–6. században, az India és a Perzsia között zajló migráció keretében elvándoroltak. Valószínű, hogy már

¹ Vekerdí 1981: 416.

² Achim 1998: 15.

³ Vossen 1996: 3, Vekerdí 1981: 410–412.

akkor, amikor kiindultak őshazájukból, közösségeik egy nyugati (phen-cigányok) és egy dél-keleti (ben-cigányok) ágra váltak szét.⁴

Az első évezred közepétől már több leírás dokumentálja jellegzetes vándorló és zenész életmódjukat, s akkor is olyan szolgáltatásokat végeztek, amit más kiváltságos csoportok megvetettek, tisztátalannak tartottak és nem is végezhettek. A nyelvjárásaikban meglévő kölcsönszavak segítségével nagyjából fel lehet vázolni a cigányság vándorlásának útvonalát is.⁵ A cigány nyelvjárások *dard* és *iráni* elemei azt jelzik, hogy őseik egy ideig Észak-Indiában, Kásmírban élhettek, ahonnan később Irán felé vándoroltak.⁶ További migrációjukat az idézte elő, hogy tartózkodási helyük mohamedán uralom alá került. Perzsiát, valószínűleg még a 7. században elhagyták, mielőtt az országot meghódították volna a mohamedán arabok. Ezt a feltételezést erősíti meg, hogy az európai cigányok dialektusaiban nem találunk arab jövevényszavakat. A háborús viszonyok elől közösségeik Perzsián, Örményországon és Kis-Ázsián át fokozatosan Európába menekültek. Kis-Ázsiából való elmenekülésük valószínűleg a szeldzsu-törökök megérkezése előtt történhetett a 11. században, mivel nyelvjárásaik nem tartalmaznak jelentősebb számú török eredetű kölcsönszót.⁷

A cigányok ősei közül egyesek Örményországból, a Közel-Keleten át, egészen Egyiptomig eljutottak, mások pedig átkeltek a Kaukázuson és a Fekete-tengertől északra elterülő vidékeken vándoroltak tovább. Megjegyezzük, hogy azokat a közösségeket, akik a Közel-Keletről közvetlenül Észak-Afrikába vagy Közép-Ázsiába vándoroltak és ott telepedtek le, tehát nem haladtak át a Bizánci Birodalom területén, a velük szomszédos többségek sem *roma*, sem *cigány* etnonímával nem nevezik.⁸ Szíriában *kurbat*, Perzsiában *karaci*, Palesztinában *navar*, Líbiában *helebi*, Egyiptomban *halebi*, Örményországban pedig a *bosa* népelnevezés él. A navarok, kurbatok és a karacik az úgynevezett ben-cigányokhoz tartoznak, míg a helebik, bosak és az európai cigányok (romák, szintik, kálék) már a phen-csoporthoz. Míg az első csoport nyelvjárásaiban nagyon magas az arab kölcsönszók száma, addig a másodikban nincsenek arab eredetű kifejezések, azokban inkább az örmény jövevényszavak alkotják alapszókészletük jelentős részét.⁹

Megtelepedésük Európában

A cigányok ősei már a 11. században eljutottak a Bizánci Birodalom területére, ahol kapcsolatba kerülhettek egy *Atsingani/Athinganoi* elnevezésű gnosztikus szektával, majd fokozatosan megérkeztek a mai Görögország területére is. Mivel a nyelvészek nagyon sok görög elemet találtak a cigányok szókészletében, arra következtettek, hogy csoportjaik

⁴ Vossen 1996: 6.

⁵ Például egy Írországbán élő csoport nyelvében 518 indiai, 60 iráni, 90 görög, 60 szláv, 30 román, német és francia, 150 angol, 40 ír eredetű szót találtak. Lásd Vossen 1996: 3.

⁶ Vekerdí 1981: 418.

⁷ Vossen 1996: 3.

⁸ Achim 1998: 20–21.

⁹ Vossen 1996: 4-6.

viszonylag hosszasan és békésen tartózkodhattak görögül beszélő közösségek mellett. Az írott források 1100 körül már az Athosz környékén, 1322-ben Krétán, 1346-ban pedig Korfun jelzik közösségeiket. A 14. század közepén már nagyobb településeik vannak a Peloponnészoszon is. Valószínű, hogy a második hazájuknak tekinthető Görögországban alakult ki a megnevezésükre szolgáló *cigány* etnoníma, amit egyesek az *Athinganos* vagy *Atsinganos* vallásos közösség nevéből eredeztetnek. Az bizonyos, hogy ez a szó a görögben olyan *érinthatetlen* személyt jelöl, aki tisztátalan, tehát kerülni kell vele minden testi kapcsolatot. Konstantinápoly pátriárkájának 1283–1289 között keletkezett levelében már együtt fordul elő az egyiptomi (*Aigyptious*) és a cigány (*Athinganous*) népelnevezés. Valószínű, hogy erre vezethető vissza a görögben az *atsiganos*, a törökben *cinghiane*, a magyarban a *cigány*, a románban a *țigan*, a lengyelben a *cygan*, az oroszban a *cykan*, a franciában pedig a *tsigane* népelnevezés. Az európai nyelvekben még olyan etnonímákat is használnak, ami az *egyiptomi* (*Gypsies* az angolban, *egyptianos/gitanos* a spanyolban, *egyptiers* a hollandban) kifejezésből alakult ki.¹⁰

Az oszmán-törökök expanziója Kis-Ázsia nyugati partvidékén és a Görögországban élő cigány közösségeket elvándorlásra készítette. A török csapatok 1354-ben átkeltek a Dardanellákon, majd 1365-ben meghódították Thrákiát, 1366-ban Bulgáriát, 1423-ban pedig adófizetésre készítették Peloponnészoszt is. A török szultán hadai a Balkánon élő szlávokat az 1389-es rigómezei csata után igázták le, majd 1396-ban legyőzték a magyar király által vezetett kereszties sereget is. Ezek a hadi események mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Balkánon élő cigány csoportok biztonságosabb vidékekre menekültek.¹¹

A cigányok nyelvjárásait ért külső hatások azt jelzik, hogy csoportjaik különböző szláv és román népekkel éltek együtt a Balkánon.¹² Az írott források a *Cingarije-nek* nevezett kézműves csoportjaikat 1348-ban már Szerbia területén, majd 1362-ben Dubrovnikban, 1378-ban Bulgáriában említik, ahonnan fokozatosan a Dunától északra fekvő területekre vándoroltak. Az okiratok Havasalföldön 1385-ben, Erdélyben 1415-ben, Moldvában pedig 1428-ban jelzik jelenlétüket.¹³ Habár a Közép- és az Észak-Európában élő cigányok nyelvjárásaiban már kevesebb román kölcsönszót találunk, de az onnan származó nyelvi elemek azt erősítik meg, hogy ezek a csoportok is mai lakóhelyükre románok által lakott területeken át jutottak el. Mivel az Angliában, Lengyelországban, Finnországban és Skandináviában élők dialektusaiban nagyon sok német eredetű elemet találunk, kölcsönszavaik azt jelzik, hogy az ott élő közösségek német nyelvterületen is tartózkodtak.¹⁴

Kisebbs-nagyobb csoportjaik a 14-15. századok idején, elsősorban az oszmán-török expanzió hatására, a balkáni térségből előbb Közép- majd Nyugat-Európa felé vándoroltak. Csoportjaik már a 14. század idején elérték a Magyar Királyság területét, ahol Luxemburgi Zsigmond 1422-ben bocsátott ki menlevelet László vajdának és népének. Vándorló kö-

¹⁰ Vossen 1996: 4, Achim 1998: 17.

¹¹ Vossen 1996: 5.

¹² Vekerdi 1981: 413.

¹³ Achim 1998: 18, Rostás-Farkas–Karsai 1992: 39.

¹⁴ Achim 1998: 16.

zösségeik már 1416-1419 között, viszonylag gyorsan eljutottak egészen Franciaországig. A 15. század elején megjelentek a Német-Római Birodalom területén is. Például Alsó-Szászországban 1407-ben *tatároknak*, Bázelen 1414-ben pedig *pogányoknak* (Heiden) nevezik csoportjaikat. Érdekes, hogy ez a népelnevezés terjedt el a német nyelvterület északi részén, valamint Hollandiában. Franciaországba 1419-be érkeztek, majd onnan átmentek spanyol területre, Hollandiában 1420-ban, Olaszországban pedig 1422-ben tűntek fel. A Lengyel Királyságba elsősorban Moldván és Magyarországon át jutottak el, ahol az iratok már 1428-ban jelzik csoportjaikat. A 16. század elején elérték Angliát (1514) és Svédországot (1512) is. A korabeli írott források szerint, szerte Európában a cigányokat Egyiptomból, mohamedánok elől menekülő keresztényeknek tartották, kezdetben békésen fogadták és jelentősen támogatták. A német nyelvben a *Zigeuner* és a *Sinte/ Sinti*, a franciában a *tsiganes, bohemien*, a latinban és az olaszban a *zingarus/zingari*, az angolban a *Gypsy*, a spanyolban a *Gitano, Calé*, a dán, svéd és finn területeken pedig már a *Tattare* etnoníma vált elterjedtebbé.¹⁵ Az európai cigányok jelentős része önmagát az ember jelentésű *rom* vagy *roma* szóval nevezi meg.¹⁶

A *szintik* vagy *manushok* a *Kis-Egyiptomnak* nevezett görögországi hazájukat a 14–15. században hagyták el fokozatosan, s a török veszedelem miatt előbb Közép- majd Nyugat-Európába vándoroltak. Lehet, hogy a *calék* vagy a *gitanosok* egyrésze a szintik által megtett útvonalon indultak el Nyugat-Európa felé, míg mások éppen a Földközi-tengeren átkelve érték el Spanyolországot. A szintik nem oláh cigány nyelvjárást beszélnek, míg a calék már csak részben vagy kevésbé beszélnek a spanyol elemekben gazdag saját dialektusukat. Mivel a cigányok Havasalföldön és Moldvában évszázadokon át, a jobbágyokhoz hasonlóan, földhöz kötött, rabszolga sorsban éltek, kultúrájukat és nyelvüket nagyon erős ortodox román hatások érték. Oláh cigány nyelvjárásaikat elsősorban a havasalföldi román dialektusok határozták meg.¹⁷

A sajátos nyelvvel, kultúrával, értékrenddel, gazdasági és társadalmi berendezkedéssel érkező cigány közösségek a 15. század idején szerte Európában elterjedtek. A következő két évszázadban azonban nagyon sok helyen drasztikus intézkedéseket fogantatosítottak ellenük. Például Németalföldről (Freiburgból) 1498-ban, egy rövid év alatt elűldözték csoportjaikat. Lengyelországban pedig 1501-ben fogantatosítottak szigorú cigányellenes intézkedéseket. Angliából 1531-ben távolították el erőszakkal, Franciaországból 1561-ben kergették ki, Poroszországból pedig II. Frigyes idején űzték ki. Hollandiában valóságos hajtóvadászatot szerveztek ellenük a 18. század elején. Franciaországban a központi kormányzat a helyi hatóságok hatékony együttműködésével 1802. december 6-án éjszaka körbezárták a népesebb cigánytáborokat, majd az összefogdosott cigányokat hajóval Afrika partjaira szállították, és ott elengedték. Tehát a művelt Nyugat-Európában nagyon

¹⁵ Achim 1998: 18–19.

¹⁶ Rostás-Farkas-Karsai 1992: 35.

¹⁷ Vossen 1996: 5.

sok cigány közösséget megfélemlítettek, elűztek, deportáltak: például Portugáliából, Spanyolországból, Franciaországból és Angliából.¹⁸

A cigányok ellen irányuló atrocitások végül is azt eredményezték, hogy a következő századokban sokan tovább menekültek Amerikába, Ausztráliába, Új Zélandba, Afrikába és Szibériába. A 19-20. századok során, elsősorban Romániából indult ki újabb, kései, tömeges migrációs hullám. A romániai cigány közösségek nyugatra irányuló elvándorlása közvetlenül az 1989-es rendszerváltozás után újra kiteljesedett, majd kibontakozott. A nyugatra kivándorolt romániai cigány közösségeket, az utóbbi két évtizedben, szerte Európában (például Olaszországban) számos atrocitás érte.¹⁹

Érdekes tény, hogy a cigányság még a felsorolt szigorú intézkedések ellenére sem tűnt el a nyomtalanul Nyugat-Európából, mivel közösségeik időszakosan az egyik helyről rendszerint a másikra vándoroltak. Általában oda menekültek, ahol jóval nagyobb toleranciát és kedvezőbb viszonyokat találtak. Ezt példázzák a Belgiumban színíknak nevezett, egykor fémművességgel foglalkozó *kelderásik* is, akik, ha Franciaországban keményebb intézkedéseket foganatosítottak ellenük, akkor rögtön német területre menekültek, majd fordítva. Amikor a bécsi udvar utasítására, a 18. század idején, az Osztrák Birodalom területén is elbántak a cigánysággal, kisebb részük visszatelepedett Kelet-Európába, sokan pedig éppen Erdélyben leltek oltalmat.

A Kárpát-medencében

Az írott források első ízben 1415-ben említik a cigányokat Erdélyben, majd 1416-ban Magyarországon. Mivel az oklevelek *cigány* elemet tartalmazó családneveket és helységneveket már a 14. század végén megemlítenek (például Cigánd 1381, Egyházas-Cigány 1377), azok voltaképp azt jelzik, hogy kisebb-nagyobb csoportjaik még 1415 előtt megérkeztek a magyar nyelvterületre.²⁰

A Magyar Királyságban, ahová Erdély is tartozott, a török birodalom terjeszkedésének előestéjén sem viszonyultak ellenségesen a cigányokhoz, királyaink, főuraink rendszerint menlevéllel látták el menekülő csoportjaikat. Legtöbbször olyan keresztényeknek tartották őket, akik a pogány, mohamedán törökök elől menekültek el Egyiptomból. Ezért terjedhetett el a magyar nyelvterületen is a *fáraó népe* népelnevezés.²¹ Például Zsigmond császár 1422-ban László nevű cigányvajdának és népének olyan menlevelet állított ki, mely az egész ország területén biztosította szabad mozgásukat. Mátyás király 1476-ban engedélyezte Nagyszeben tanácsának, hogy különböző munkálatokra felhasználhassák a város tőszomszédságában megtelepedett cigányokat. Ugyanakkor felszólította az erdélyi

¹⁸ Rostás-Farkas–Karsai 1992: 67–69, 73–74.

¹⁹ Achim 1998: 20.

²⁰ Rostás-Farkas–Karsai 1992: 39.

²¹ Első ízben Justinger Conrad Bernben, 1419-ben jegyezte le krónikájában, hogy a cigányok Egyiptomból elmenekült keresztények. Lásd Rostás-Farkas–Karsai 1992: 27–28.

vajdát és helyettesét, hogy a szebeni cigányokat ne háborgassák, mert azok a honvédelemben szükséges fegyvert kovácsolják. Szintén ő adott menlevelet a Sebes széki cigányoknak 1487-ben. Történészeink feltárták, hogy az oszmán-török expanzió idején, 1505–1525 között cigány kézművesek is dolgoztak Brassó fegyvergyártó műhelyeiben. Érdekes adalék, hogy II. Lajos király udvarában, 1526-ban, egy lóverseny szüneteiben cigány zenészek muzsikáltak. Izabella királynő pedig 1557-ben fővajdát nevezett ki az erdélyi cigányközösségek élére.²²

A cigányok a 14. század utolsó harmadában elsősorban Havasalföld felől érkeztek Erdélybe, mely akkor még a Magyar Királyság érdekszférájához tartozott. Az ide betelepülő cigányok egyrésze azonban tovább vándorolt Magyarországra, ahová csoportjaik közvetlenül a Balkánról, Erdély kikerülésével is érkeztek. Egy 1390–1406 között keletkezett, de csak 1511-es másolatban fennmaradt adománylevél azt jelzi, hogy a dél-erdélyi Fogarasföldön, a 14. század végén, már 17 sátoros cigány élt.²³ Egy 1504-ben keletkezett dokumentum pedig azt tanúsítja, hogy Hátszegen Havasalföldről érkezett cigányok jelentek meg.²⁴

A cigányokkal kapcsolatos feljegyzések Erdélyben később jelennek meg, mint a román fejedelemségekben. A magyar király a szebeni cigányoknak 1476-ban, 1487-ben és 1492-ben állított ki menlevelet. Az írott források Töröcsváron 1500-ban, Brassóban 1475–1500 között, majd 1524-ben, Arad megyében pedig 1493-ban dokumentálják a cigányok jelenlétét. Cigány kézművesek készítettek ágyút 1500 körül a temesvári vár számára, de 1514-ben cselekvően résztvettek Dózsa György kivégzésében is.²⁵

Az Erdélyben megetelepedett cigányok jelentős része királyi jobbágy státusszal rendelkezett, tehát közvetlenül a királytól függtek, akinek évente jól meghatározott taxát fizettek. Közösségeik elsősorban a hatalom által kinevezett és elismert cigány vajdáknak tartoztak engedelmességgel. A királyság területén szabadon mozoghattak, konfliktusait saját maguk oldhatták meg, s nem kellett fegyverrel részt venniük a honvédelemben. A királyi hatalom viszonylag toleranciával kezelte azt is, hogy az Erdélyben élő cigány közösségek kezdetben nem voltak keresztények. A királyoktól elnyert privilégiumaikat megőrizték egészen 1541-ig, a központosított Magyar Királyság széteséséig, s az Erdélyi Fejedelemség megalakulásáig.²⁶

Báthory Zsigmond, Erdély fejedelme 1583-ban megerősítette Mátyás király cigányokkal kapcsolatos kiváltságlevelét.²⁷ A fejedelem 1583-ban és 1585-ben kiállított oklevelei cigány személyek adományozásáról szólnak. Egy-egy sátoraljányi csoport azokban az években átlagosan 13-14, 31-32 főből állhatott.²⁸ Pietro Busto, olaszországi követ, aki a 16. század végén Báthory Zsigmond udvarában tartózkodott, azt jegyezte le beszámolója-

²² Rostás-Farkas–Karsai 1992: 44–45.

²³ Achim 1998: 22.

²⁴ Achim 1998: 28.

²⁵ Achim 1998: 27, Rostás-Farkas–Karsai 1992: 44–45.

²⁶ Nagy P. 1998: 76.

²⁷ Rostás-Farkas–Karsai 1992: 70.

²⁸ Nagy P. 1998: 51–52.

ban, hogy „A várak és falvak mellett sok cigány tanyászik.”²⁹ I. Rákóczi György uralkodása idején a fogarasi uradalomhoz tartozó Illényben 1640-ben 1, Vojla faluban 8 cigány család élt, akik az ottani román kismanesek jobbágysai voltak. Alsóporumbákon, az uradalmi központban 1648-ban 3 vasműves cigány élt családjával együtt. Rigmányban 1644-ben 7 családfőt 12 fiával, Uzdiszentpéteren 1647-ben 2 családot, a balázsfalvi uradalomhoz tartozó Holdvilágon pedig 4 famíliát jeleznek.³⁰

Az önálló fejedelemség megalakulása után hozták létre a cigányok vajdája tisztségét, melyhez elsősorban különböző adminisztratív, pénzügyi és jogi ügyek lebonyolítása kapcsolódott. Minden sátoros cigánynak évente 1 forintot kellett befizetnie a kincstárba, 50 dénárt Szent Györgykor, 50 dénárt pedig Szent Mihály napján, miközben egy jobbágy évente már 2 forintot fizetett. A fejedelemség területén akkor olyan gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok működtek, amelyek kedveztek a cigányok vándorló életformájának. Az erdélyi cigányok közül, elsősorban a fémművesek játszottak fontos szerepet a korszak gazdasági életében. A fejedelemség végére már sokan letelepedtek nemesek birtokain, ahol jobbágyok vagy zsellérek lettek. Azok, akik szász városok és falvak tőzsomszédságában verték fel sátorkarójukat, tovább is megőrizhették viszonylagos szabadságukat. A nyelvi, kulturális és a társadalmi betagozódás a letelepedett csoportjaikban jóval gyorsabban bontakozott ki.³¹ Az olasz Giovanandrea Gromo 1564-ben azt jegyezte meg, hogy a székelyföldi cigányok földműveléssel is foglalkoztak.³²

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* szócikkei azt jelzik, hogy a hazai írott dokumentumokban csak a 16. század második felétől kezdtek gyarapodni a cigányokkal kapcsolatos feljegyzések: „1567: *te lopo, lopo vagy, cigány vagy, Az Anyad is egy cigan krua vala.* (Kolozsvár), 1568: *az kayantay ember azt monda zabo gasparnenak, te azony Inkább zereded az Ciganokat, hogy ne(m) mynt az maghiart, merth partyokat fogod.* (Kolozsvár), 1570: *uram meghatta nekem, hogy thytkon chigant vígek ky, hogy fel keottesse.* (Kolozsvár), 1582: *Attam zénre az cyganoknak zeg chynalastol es az wasak igazitasatol* (Kolozsvár), 1592: *azt mondiak, hofi rezeg, de chak czigankodik.* (Kolozsvár)”.³³

A magyar királyaink menlevelei olyan sajátos privilégiumokat nyújtottak és garantáltak a városok mellett megtelepedett cigány közösségeknek, melyek mindkét félnek előnyösek voltak, s ezt a társadalmi egyensúlyt a 16. században a fejedelmek írott oklevelei is megerősítették. A cigány közösségek rendszerint olyan feladatokat láttak el, amiket az urbánus polgárok már nem szívesen végeztek. Privilégiumaik azt is elősegítették, hogy a cigányok nem a többség rovására, hanem hasznára éltek. A korabeli megállapodások azt is megakadályozták, hogy egy adott foglalkozást művelő csoport egy település mellett

²⁹ Nagy P. 1998: 68.

³⁰ Nagy P. 1998: 70–71.

³¹ Achim 1998: 46–47.

³² Achim 1998: 27.

³³ EMSZT I. 1975: 1171–1176.

túlnépesedjen.³⁴ Erdély fejedelmei a 17. században is folyamatosan arra törekedtek, hogy a cigány csoportok és a többségek közötti arányok ne boruljanak fel. Például Rákóczi György 1639-ben arra utasította a brassói tanácsot, hogy a hosszúmezei kolostortól elszökött, s a Barcaságon kószáló cigányokat küldjék vissza Havasalföldre. Majd 1645-ben messzemenően helyeselte a brassói bírónak azt a döntését, hogy a hosszasan Erdélyben élő cigányokat nem adta ki egy havasalföldi román kisnemesnek.³⁵

A nagyobb erdélyi városok falain kívül, a 16. század végén, már jelentős cigány kolóniák is kialakultak. A Kolozsváron élő cigányok 16-19. századi történetét Kiss András levéltáros, történész dolgozta fel rendszeresen. Kutatásai szerint II. Ulászló 1502. október 24-én, Budán kelt levelében arra szólította fel az erdélyi vajdát, hogy ne engedje elidegeníteni azt a négy sátoraljányi cigányt, akiket ő korábban a város szolgálatára rendelt. Határozottan megtiltotta, hogy azokat bármiféle adó fizetésére kötelezzék, s elidegenítsék őket a kincses város polgáraitól. Rendelete azt erősíti meg, hogy az említett cigányok közvetlenül a király alattvalói voltak, s nem fizettek adót az országosan kijelölt cigányvajdának. A cigányok elsősorban a város falaitól dél-keletre telepedtek le, ahol kezdetben sátraikban lakhattak, de 1585-ben már tartósabb hajlékban, kalibákban éltek.³⁶

A kolozsvári cigány közösség élén *cigányvajda* állt, aki irányította és vezette a csoport belső életét, s ő képviselte közösségének érdekeit a város vezetősége előtt. Rendszerint ő döntött a közösségen belül keletkezett konfliktusos ügyekben vagy civakodás esetén. A város bírái elé csak súlyosabb, kriminális ügyek kerültek. A tömlöctartóval és a hóhérral együtt a város fizetett alkalmazottja volt, s annak vezetősége folyamatosan igénybe vette a cigányvajda közvetítő szerepét. Például 1585-ben arra szólították fel őt, hogy ne engedje meg az újonnan megtelepedett, be nem illeszkedett cigányoknak, hogy a város többszomszédságában házat építsenek. Ez a tisztség egészen a polgári törvények bevezetéséig, a 19. század végéig működött. A kolozsvári cigányok, a 16-18. századok idején, különböző halálos ítéleteket is végrehajtottak, de más testi fenyegetéseket is elvégeztek: például megveretést, megvesszőzést, városból való kikergetést, kalitkába zárást, kalodába tevést, pellengérré állítást stb. Amikor 1734-ben, az utolsó kolozsvári boszorkányperben halálra ítélt Kádár Katát máglyán végezték ki, a város számadáskönyvébe csak azt jegyezték be röviden, hogy „Bódinak (a hóhérnak) bátorságra való italra 6 dénár.”³⁷ A cigányok a fejedelemség idején fontos szerepet játszottak a város köztisztaságának biztosításában, az elhullott állatok elföldelésében, a kóborkutyák befogásában, valamint a vasművességben, kovácsolásban, zindelyszegek készítésében, az építkezésekhez szükséges téglák vetésében, majd a 18. századtól a zenélésben, a 19. századtól kezdődően pedig a vendéglői muzsikálásban.³⁸

³⁴ Nagy P. 1998: 77.

³⁵ Uo.

³⁶ Kiss 1990: 888-890.

³⁷ Kiss 1990: 891.

³⁸ Kiss 1990: 892-894.

A fejedelemség idején, a cigányok nagyon sok településben jobbágyként éltek és dolgoztak erdélyi nemesek földjein. Tehát a 16-17. században egyrészt már megtelepedett életformát folytatott, de az írott források továbbra is említenek Erdélyben vándorló sátoros cigánynemzetségeket. Az úgynevezett *aranyosók* (*aurilotores*) alkották az erdélyi cigányság egyik sajátos csoportját. Valószínűnek tartjuk, hogy az Erdélyi Fejedelemség területén jóval több cigány élt, mint a török által megszállt Magyar Alföldön.³⁹

A 17. század idején több nemes és főúr támogatta a cigányokat. Lippai Balázs volt Bocskay egyik cigányszármazású hadvezére, de cigányok vettek részt Thököly seregeiben is, ahol például Horváth Ferenc ezredesi rangot ért el. Majd II. Rákóczi Ferenc, erdélyi fejedelem udvarában, valamint seregei mellett számos cigánymuzsikus is élt. Kézműveseik cselekvően bekapcsolódtak a labancok elleni hadjáratokba, lovakat patkoltak és gyógyítottak, fegyvert gyártottak és reperáltak, zenéjükkel pedig csatára buzdították a kuruc vitézeket.⁴⁰

A 16–17. században, a török elleni harcok idején, viszonylag szabadon, háborítatlanul vándorolhattak az ország területén. A keresztény seregek a 17. század végén rendre kiűzték a török megszállókat Magyarországról, majd a kuruc szabadságharc leverése után Erdélyben is stabilizálódtak a viszonyok, s ekkor már rögtön szembetűnt a cigányok eltérő, sajátos értékrendje és jellegzetes vándorló életmódja.⁴¹

Az Osztrák Birodalom a 17. végén Erdélyt is fokozatosan bekebelezte, militarizálta, majd ott is kezdeményezte a társadalmi struktúrák és intézmények gyors átalakítását. A bécsi udvar, Mária Terézia (1740–1780) és II. József (1780–1790) uralkodása idején, gyökeresen át akarta alakítani a cigányok hagyományos életmódját, mivel Erdélyben nagyon sok olyan cigány élt, aki kimaradt a Habsburgok által korábban tudatosan megtervezett és átrendezett társadalmi folyamatokból. ⁴² Egy 1772-ben végzett összeírás adatai szerint a nagyfejedelemségben 3.769 letelepedett és 3.949 nomád cigány család, tehát körülbelül 38.590 cigány személy élt, ami akkor a tartomány össznépségének 2,55%-át alkotta. Egy 1776-os népszámlálás szerint 3.562 letelepedett és 3.867 vándor cigány család élt Erdélyben, ami akkor az össznépség 2,73%-át jelentette.⁴³

A Habsburg hatalom a felvilágosodás századában azért is törekedett a nomadizáló cigányok végleges letelepítésére, hogy a cigány famíliákat pontosan számon tudják tartani, bármikor el tudják érni és meg tudják adóztatni. Mivel a cigánykérdést fokozatosan és tervszerűen szándékoztak megvalósítani, több császári rendeletben közvetítették elképzeléseiket. Például 1758-ban elrendelték a cigányok erőszakos letelepítését, majd 1761-ben arra kötelezték az adminisztrációban dolgozókat, hogy többé ne használják a *cigány* népelnevezést. Helyette az *új magyar* és az *új paraszt* kifejezést ajánlották. Ugyanakkor a 16 életévet betöltött fiúkat már sor alá hívták és katonaságra kötelezték. Mária Terézia

³⁹ Zsupos 1988, 1993, 1996, Achim 1998: 51–52.

⁴⁰ Rostás-Farkas-Karsai 1992: 45.

⁴¹ Rostás-Farkas-Karsai 1992: 70.

⁴² Rostás-Farkas-Karsai 1992: 70–71.

⁴³ Achim 1998: 69.

rendeletében arra akarta kötelezni a földesurakat, hogy kezeljék úgy a cigányokat, mint a korábbi jobbágyaikat, s birtokaikon biztosítsanak jobbágytelkeket és házhelyeket a cigányoknak is.⁴⁴

Mivel a magyar nemesek nem hajtották végre a felvilágosult uralkodók intézkedéseit, 1767-ben újabb rendeletet bocsátottak ki. Abban megszüntették a cigányvajda intézményét, határozottan megtiltották a cigány nyelv használatát még a cigány családokon belül is. A bécsi udvar 1773-ban számos újabb, napjainkban abszurdnak tűnő rendelkezést is kibocsátott: például megtiltották a cigány fiatalok közötti házasságkötést, gyermekeiket nemcigány családok nevelésére akarták bízni stb.⁴⁵

II. József császár 1782-ben olyan rendeletet bocsátott ki, mely a cigány származású kiskgyerekek kötelező beiskoláztatását és rendszeres templomba járását tette kötelezővé. A császár a következő évben már egy 59 pontból álló rendelkezéssel akarta végérvényesen rendezni az erdélyi cigánykérdést. Annak alapján megtiltották, hogy vándoroljanak meg sátorban lakjanak, közösségeiket falusbírók felügyelete alá akarták vonni, szigorúan tiltották a cigány nyelv használatát, valamint a cigány fiatalok csoporton belüli endogám házasságkötését.⁴⁶ A bécsi udvar felvilágosult és centralista intézkedései nem voltak egyedülállóak a korabeli Európában. III. Károly Spanyolországban, II. Katalin cárnő pedig Oroszországban próbálta meg a cigány családok letelepítését, társadalmi, kulturális, egyházi és gazdasági beépítését.⁴⁷

Mária Terézia és II. József rendelkezései végül is nem érték el a várt eredményt, nem tudták megvalósítani a cigányok letelepítésével és kultúraváltásával kapcsolatos alapvető bécsi elképzeléseket. Habár a megvalósíthatatlannak tűnő utasításaik a nemesek, valamint a helyi adminisztráció és hatalom érdekeibe, passzív ellenállásába ütköztek a legtöbb helyen, mégiscsak hozzájárultak a nomadizáló cigánycsoportok fokozatos letelepítéséhez, társadalmi betagozásához, valamint etnikai és nyelvi asszimilációjához.⁴⁸

Mivel a román fejedelemségek a 18. század végén és a 19. század elején még török megszállás alatt voltak, a bizonytalan politikai helyzet miatt is nagyon sokan Erdélybe akartak betelepülni. Habár a bécsi udvar megszigorította a Kárpátokon átvezető hágók és a dél-kelet-erdélyi határvonal védelmét, újabb oláh-cigánycsoportok, családok és nemzetiségek hatoltak be nemcsak Erdélybe, hanem még Magyarország területére is.⁴⁹

A bécsi udvar meg a gubernium a 19. század első felében is folyamatosan vigyázott arra, hogy egyetlen erdélyi település szomszédságában se koncentrálódhasson nagyobb létszámú cigány közösség. Éppen ezért általában két-három család élt egy-egy erdélyi falu szomszédságában. Az 1849-es szabadságharc leverése után, az önkényuralom korában,

⁴⁴ Rostás-Farkas–Karsai 1992: 71.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Achim 1998: 71.

⁴⁷ Rostás-Farkas–Karsai 1992: 73.

⁴⁸ Achim 1998: 68–75.

⁴⁹ Albert 2000: 159.

1850–1867 között a hatóságok már keményebb eszközöket is alkalmaztak, hogy a vándor cigányokat végleg helyhez kössék és *átneveljék*.⁵⁰

Habsburg József (József főherceg) a 19. század közepén nemcsak behatóan tanulmányozta a cigányok nyelvét, kultúráját, hanem megpróbálkozott letelepítésükkel is saját birtokain. Kísérletei és erőfeszítései azonban a vármegyei nemesek közömbösségébe, intoleranciájába, másodsorban pedig éppen a cigányok ellenállásába ütköztek, így próbálkozásai végül is eredmény nélkül záródtak, kudarcba fulladtak.⁵¹

A két román fejedelemség területén 1855-ben szabadították fel a cigányokat korábbi rabszolga státuszukból, majd az 1864-ben elfogadott földtörvény segítségével akarták megvalósítani közösségeik tartós letelepítését. Míg a 19. század közepén a cigányok a fejedelemségek összlakosságának 7%-át alkották, addig a 19. század végén a Román Királyság népességének már csak 4-5%-át jelentették. Kiemeljük, hogy az emancipációt kísérő etnikai asszimiláció mellett még az elvándorlás is jelentősen befolyásolhatta létszámuk alakulását.⁵²

A 19. század végén és a 20. század elején már olyan cigány közösségek (például kelderásik, lovárik, és csiurárik) telepedtek be Erdélybe és Magyarország területére, akik korábban huzamosan éltek román közösségek szomszédságában, önmagukat *Rom*-nak nevezték, nyelvüket és kultúrájukat erős román hatás érte. A betelepedők között olyan cigány csoportok (például rudárik, urszárik és beások) is voltak, akik már csak román nyelven tudtak beszélni. A migránsok azonban nem álltak meg Erdély vagy Magyarország területén, mivel onnan tovább vándoroltak, s fokozatosan elérték Közép- és Nyugat-Európát, kisebb csoportjaik pedig eljutottak Skandináviába meg Amerikába is.⁵³

A budapesti hatalom a dualista korszakban (1867–1918) számos olyan rendelkezést fogadott el, melyek a bűnözés visszaszorítására, a nomadizálás felszámolására, valamint a koldulás megtiltására irányultak. Az 1850-es hivatalos népszámlálás idején Erdélyben összesen 52 665 cigány személyt írtak össze, ugyanakkor 800 férfi az osztrák–magyar hadseregben szolgált. Fényes Elek statisztikái szerint 1867-ben 58 000, majd 1880-ban 56 000 cigány személy élt Erdélyben. A dualista hatalom 1873-ban és 1893-ban azért szervezett rendszeres cigány-népességösszeírást, hogy pontosan ismerje és nyilvántartsa mindazokat, akiket cigányoknak tartottak. Az akkor megszervezett népszámlálás idején Erdélyben összesen 105 034 cigány személyt regisztráltak, ami a régió összlakosságának 4,67%-át jelentette. Érdekes, hogy arányuk jóval magasabb volt pár megyében: például Nagy-Küküllőben (9,97%) és Kis-Küküllőben (6,74%). Azokon a területeken (Erdély, Bánság és Partium), amelyek az első világháború végén Nagy-Románia részévé váltak, 1893-ban összesen 151 711 cigány személy élt. Érdekes az anyanyelvükkel kapcsolatos korabeli adatsor is: az erdélyi cigányság 40,58%-a cigányul, 39,6%-a románul, 19,58%-a

⁵⁰ Achim 1998: 116.

⁵¹ Rostás-Farkas–Karsai 1992: 73–74.

⁵² Achim 1998: 97–104.

⁵³ Achim 1998: 107–108.

magyarul és 0,2%-a pedig németül beszélt.⁵⁴ A dualista Magyarország területén a 19. század végén a cigányok 52,16%-a már nem beszélte saját anyanyelvét, 39,26%-a római katolikus, 26,81%-a ortodox, 20,28%-a görög katolikus, 11,82%-a református, 0,93%-a unitárius és 0,76%-a pedig lutheránus felekezetű volt.⁵⁵

A cigányság jelentős része a 19. század végén még falun élt, ahol az agráriumban időszakosan napszámosmunkát végeztek, legtöbbször azonban kézműves szolgáltatásokat nyújtottak a többségi lakosok számára. A cigány kézművesek egynegyede akkor még kovács volt, mások üstöket, kanalakat, faedényeket, vályogot, téglát, kötelet, meszelőket készítettek, sokan pedig muzsikálással foglalkoztak.⁵⁶ A cigány családok rendszerint olyan feladatokat végeztek Erdélyben, amiket a magyarok, szászok és románok már megvetettek, nem gyakoroltak. Tehát családjaik, közösségeik figyelmesen kihasználták a társadalmi és a gazdasági életben keletkezett, szabadon hagyott réseket.

A cigány közösségek jelentős része, a 18. század végétől kezdődően, fokozatosan betagozódtak Erdély társadalmi és gazdasági életébe. Az időszakosan vándorló életmódot folytató sátorosok a 19. század végén már csak elenyésző kisebbséget alkottak régiókban. A nemzeti romantika korában azonban már különös megbecsülés övezte a cigány muzsikusokat, akik elsősorban az úri rétegnek szolgáltatták az új stílusú népzenei műzenét. A cigány muzsikusok fokozatosan a magyar életformáról kifelé, turistáknak forgalmazott kép szerves részévé váltak.⁵⁷ Ötvös Mihály, kolozsvári kávéházi cigányzenész 1919-ben arra kérte a város polgármesterét és Kolozs megye prefektusát, hogy távolítsák el a kincses városból azokat a falusi muzsikusokat, akik az első világháború idején bemenekültek Kolozsvárra, majd az ottani, megtelepedett életformát folytató zenészeknél jóval olcsóbban, szinte ingyen zenéltek.⁵⁸ Miközben az erdélyi cigányok társadalmi, gazdasági és művelődési téren rendre betagozódtak a többségiek világába, fokozatosan elveszítették anyanyelvüket, s a felgyorsult kultúraváltás pedig sok helyen előkészítette közösségeik etnikai és nemzeti asszimilációját.

A dualista hatalom a 20. század elején, de különösen az első világháború eseményei idején (1914–1916), több szigorú, cigányok ellen irányuló rendelkezést bocsátott ki Erdélyben is, hogy megakadályozzák a kémkedéssel megvádolt vándor cigányok térbeli mozgását. Például a belügyminiszter, egy 1916-ban kibocsátott rendeletében, lovaik és szekereik elvételével akarta meggátolni a cigányok vándorlását.⁵⁹

⁵⁴ Achim 1998: 118.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Sárosi 1971.

⁵⁸ Nastasă–Varga 2001: 75–76.

⁵⁹ Rostás–Farkas–Karsai 1992: 76.

A cigányok Nagyromániában

A nyugati nagyhatalmak az első világháborút lezáró békeszerződések keretében Erdélyt a Román Királyságnak ítélték. Ebben az új politikai helyzetben a Moldvában és a Havasalföldön élő cigányokat már nem választotta el országhatár Erdélytől, ahová immár szabadon beléphettek. Ennek is köszönhető, hogy a két világháború közötti évtizedekben újabb migráció indult Erdély felé. Megjegyezzük, hogy a két világháború közötti korszakban is tovább folytatódott a korábbi századokban itt megtelepedett cigány közösségek csendes beépülése Erdély gazdasági, társadalmi és egyházi életbe. Az állandó lakhellyel rendelkező falusi cigányság ebben az időszakban, már sok helyen, elsősorban napszámosként, szervesen beépült a mezőgazdasági termelés rendszerébe.

A bukaresti hatalom, a két világháború között, 1930-ban szervezett rendszeres, hivatalos népszámlálást Romániában. Az akkor végzett népességösszeírás szerint az ország összlakosságának 1,5%-a cigány volt. Erdélyben akkor összesen 75 342 cigány személy élt, akik az itteni összlakosság 2,3%-át alkották. Azonban Kis-Küküllő megyében 5,1%-ot, Naszódban 4,1%-ot, Marosban 3,9%-ot, és Fogarasban pedig 2,9%-ot alkottak. Az akkor végzett összeírás szerint az országban összeszámlált cigány lakosságnak csak a 37,2%-a beszélte anyanyelvét. Szeben megyében a cigányok 10,3%-a, Fogarasban 10,7%-a, Brassóban pedig 11,5%-a beszélte még oláh cigány nyelvűjét.⁶⁰

Míg Erdélyben, Bánságban, a Körösök vidékén és Partiumban 1893-ban összesen 151 711 cigány személyt számláltak össze, addig 1930-ban ugyanott már 42 555-tel kevesebbet regisztráltak. Jelentős fogyásuk, 28,1%-os apadásuk a Romániához csatolt erdélyi és partiumi területeken, elsősorban az etnikai asszimilációjukkal, másodsorban pedig elvándorlásukkal magyarázható. A két világháború közötti évtizedekben fokozatos térbeli elmozdulásuk is megfigyelhető a régió belül: például Szilágy megyében 44,4%-kal, Naszódon 23%-kal, Maros megyében pedig 11,1%-kal növekedett a cigányság 1893–1930 között.⁶¹

A bukaresti román hatalom a két világháború közötti időszak első felében nem tervezett konkrét lépéseket a cigányokkal szemben. Mivel a román társadalom nyitott volt a hazai cigányok felzárkózása iránt, az 1930-as években már olyan belső elit rétegek alakulhatott ki, mely tudatosan felvállalta a cigányság emancipációját is. Például a Fogaras megyei Kálboron egy cigány származású földműves 1926-ban megalakított egy olyan helyi cigány egyesületet, mely a szász szomszédságok mintájára alakult és működött. Céljaul tűzte ki a cigányok gazdasági és kulturális színvonalának emelését, majd 1934–1935-ben *Neamul Țigănesc* (Cigány Nemzetség) címmel megjelentetett egy külön újságot is. A közeli Sárkányban szintén volt saját egyesületük, míg Fogarason, szintén szász modellek hatására, egy temetkezési együletet alapítottak. Egy cigány származású ortodox főpap kezdeményezésére 1933-ban Bukarestben megalapították a Romániai Cigányok Általános

⁶⁰ Achim 1998: 120–121.

⁶¹ Achim 1998: 122, Nastasă–Varga 2001: 347.

Egyesületét (Asociația Generală a Țiganilor din România), mely céljával tűzte ki a hazai cigányság alfabetizálását, cigány nemzeti múzeum alapítását, a cigányok történelmével és kultúrájával kapcsolatos kiadványok megjelentetését, különböző kézműves műhelyek megalapítását, emberhez méltóbb hajlékok építését, a nomádok földhözjuttatását, valamint a cigány identitás megerősítését stb.⁶²

A két világháború közötti gazdasági válság és visszaesés az erdélyi cigány közösségeket is súlyosan érintette. Érdekes módon, a történelmi kisebbségek ellen megfogalmazott rendeletek (1938) sem célozták meg kezdetben a romániai cigányságot, mivel a hazai, többségi román társadalom általában nem volt cigányellenes. A két világháború közötti korszakban, első ízben csak a Dimitrie Gusti által vezetett szociológiai iskola kezdett foglalkozni a cigányokkal, akiket ők is a román falusi társadalom szerves részének tekintettek. Terepkutatásai és tudományos vizsgálódásai elsősorban arra irányultak, hogy feltárják annak módozatait, hogy a hazai cigányságot hogyan lehetne társadalmi meg- etnikai szempontból hatékonyan integrálni és asszimilálni.⁶³ I. Popp Șerboianu 1930-ban Párizsban már olyan francia nyelvű kötetet jelentetett meg, melyben összefoglalta a cigányok történelmével, népi kultúrájával és nyelvvel kapcsolatos korábbi eredményeket.⁶⁴ Nem véletlen, hogy 1933-ban éppen Bukarestben szervezték meg a cigányok első nemzetközi találkozóját, ahol megfogalmazták társadalmi, gazdasági, művelődési és oktatási felzárkóztatásuk, valamint emancipációjuk lehetséges módozatait.⁶⁵

A nemzeti kisebbségek elleni intolerancia kibontakozása és a faji felsőbbiséget hirdető eszmék elterjedése nyomán 1926-ban Kolozsvárt, Iuliu Moldovan professzor vezetésével létrehoztak egy olyan biopolitikai intézetet, mely a rasszista fogalomkészlet segítségével, nyíltan és egyértelműen megszövegezte a fajilag tiszta, homogén nemzetállam eszméjét, s kidolgozta megvalósításának konkrét lépéseit. Kiadványaikban a zsidók mellett a cigányokat is olyan balasztnak tekintették, akik még etnikai, nyelvi asszimilációjuk után is lehúznák a román nemzetet. Az ország fasizálódása után, 1941-ben már azt is megfogalmazták, hogy a nomád cigányokat lágerekbe kell összegyűjteni, majd ott kényszermunkára fogni és sterilizálni kell. Ezek az eszmék azonban egészen 1940-ig nem kaptak szélesebb nyilvánosságot vagy társadalmi támogatottságot. A hazai politikai elit Antonescu uralomra kerülése után már nyíltan megfogalmazta az etnikailag homogén román nemzetállam megteremtésének szükségességét, s 1941-től tudatosan előkészítették a romániai cigányok Nyeszteren túlra való elhurcolását, melyet végül is 1942–1944 között igyekeztek megvalósítani.⁶⁶ Mivel Dél-Erdély 1940–1944 között a Román Királysághoz tartozott, a hatóságok ebből a téréségből is elhurcoltak cigány családokat.⁶⁷

⁶² Achim 1998: 127–129.

⁶³ Achim 1998: 134.

⁶⁴ Șerboianu 1930.

⁶⁵ Achim 1998: 132.

⁶⁶ Achim 1998: 139–148, Șandru 1997.

⁶⁷ Nastasă–Varga 2001: 425.

Ioan Chelcea 1944-ben jelentetett meg egy olyan szintézist a romániai cigányokról, melyben kijavította a I. Pop Șerboianu által Párizsban, francia nyelven kiadott kötet tévedéseit. Erdeméyeinek összefoglalásában ő is a cigányok gettóba zárását és sterilizálását fogalmazta meg.⁶⁸

A romániai cigányellenes elképzelések, intézkedések, fizikai kiirtásukat is megfogalmazó rendeletek azonban nem voltak egyedülállók Európában. A második világháború alatt nemcsak a Hitler által vezetett Németországban, hanem például Magyarországon is, ahová Észak-Erdély is tartozott 1940-1944 között, a népcsoport teljes kiirtását tervezték és kezdeményezték.⁶⁹

A szocialista Romániában

A romániai sztálinista hatalom, közvetlenül a második világháborút követő években, a hazai társadalom erőszakos és gyors homogenizálására törekedett. Ennek az egyneműsítő politikának a jegyében, a cigány közösségek hallgatólagos asszimilációját és beépítését is meg akarták valósítani. Amikor 1948-ban a kommunista párt propagandistái körvonalazták a hazai kisebbségi politikát, abban meg sem említették a cigányokat. Mivel nem tartoztak a hivatalosan elismert kisebbségek közé, nem is voltak külön képviselve a különböző adminisztratív, gazdasági, oktatási, művelődési vagy éppen párt struktúrákban meg intézményekben. De kimaradtak azokból a kirakatszerű, kisebbségi intézményekből is, amiket Ceaușescu közvetlenül az 1968-as csehszlovákiai események után hozott létre. A kétszínű politikát folytató pártvezér azokkal voltaképp csak az ország demokratikus képét szándékozott megerősíteni, s azáltal megakadályozni, hogy Moszkva megszállja Romániát éppen a kisebbségiek elnyomására, elégedetlenkedésére hivatkozva.

Az erdélyi cigányok a második világháborút követő években, a falusi parasztság városra történő vándorlásával egyidőben, fokozatosan beépültek a hazai mezőgazdasági termelés rendszerébe. Az 1960-as évek végén már ők alkották a szovjet mintára létrehozott állami gazdaságok és mezőgazdasági szövetkezetek munkaerejének jelentős részét. Ugyanakkor a hatalom hallgatólagosan támogatta szociális felemelésüket, elősegítette, hogy a legtehetségesebb cigány fiatalok tovább tanulhassanak, beépülhessenek a hadsereg, a rendőrség, a helyi adminisztráció és a pártapparátus alsóbb szintjeibe. A bukaresti hatalom már az 1960-as évek elején elhatározta a vándorló cigányok tervszerű letelepítését, mely azonban nagyon lassan, csak egy-két évtizeddel később teljeseedett ki.

Mivel a mezőgazdaság 1962-es erőszakos kollektivizálása után csakhamar kiderült, hogy a falusi lakosság jelentős része nem tud megélni a mezőgazdasági munkából, tömeges városra irányuló migráció kezdődött az egész országban. Az agráriumból felszabadult, főleg munkaezőt az 1970-es évek elejétől kezdődően, elsősorban a mesterségesen ki-

⁶⁸ Șerboianu 1930, Chelcea 1944, Năstasă–Varga 2001: 10.

⁶⁹ Achim 1998: 148–152, Rostás–Farkas–Karsai 1992: 77–78.

épített ipari nagyüzemekben akarták foglalkoztatni. Mivel a hazai hatalom közösségeik csendes asszimilálására törekedett, az újonnan felépített lakónegyedi tömbházakásokban a cigányokat tudatosan összevegyítették román vagy magyar családokkal. Szintén ebben az időszakban arra kötelezték a helyi adminisztrációt és a pártszerveket, hogy a nomádoknak biztosítsanak lakásokat és munkahelyeket. Ezt a rendeletet, elsősorban csak a nagyobb városi és ipari központokban tudták sikeresebben finalizálni. Amikor az 1970-es években a nagyvárosok perifériáján megkezdődött a lakónegyedek felépítése, az egybeesett az ott korábban kialakult, meglévő cigány negyedek lerombolásával is. Az erőszakos modernizáció ellenére, a cigányok azonban továbbra is marginalizált helyet foglaltak el a hazai gazdasági és társadalmi életben. Mivel kevesen végezhettek el tanulmányaikat, legtöbbször a többségiek által már megvetett, szakképesítést nem igénylő munkahelyeken helyezkedhettek el.

Mivel a hazai pártapparátus az 1950-es és 60-as években nem működtetett olyan felzárkóztatási programokat, mint a szomszédos Magyarország vagy Csehszlovákia, a cigányok alapvető problémái önmaguktól nem oldódtak meg, s szociális problémáik Romániában az 1970-es évek végén már tarthatatlanná váltak. A román kommunista párt ideológusai, ebben a helyzetben, előbb 1977-ben majd 1983-ban, külön terveket és kezelési eljárásokat dolgoztak ki a társadalom perifériájára szorult, munka nélkül tengődő, „problémás” csoportok kezelésére és integrációjára. Az 1977-es népszámlálás évében Romániában összesen 540 000 cigány élt, s a munkaképes cigányok 32,7%-a pedig munkanélküli volt, annak aránya a nők körében még nagyobb volt. A helyzetet tovább bonyolította Ceaușescu jellegzetes demográfiai politikája is, ami szigorúan tiltotta az abortuszt, s a nőket rendszeres szűrőpróbáknak vetették alá, hogy azok titokban ne végezhesenek magzatelhajtást. Megjegyezzük, hogy a hazai cigányság hagyományosan kedvelte a sokgyermekes családokat, amit csak tovább fokozott az említett abortusz-törvény. Végül is a cigány családokban és közösségekben nagyon látványos népesedés növekedés volt megfigyelhető az 1989-et megelőző évtizedekben.⁷⁰ A demográfusok közleményei azt jelzik, hogy az 1977-es romániai népszámlálás idején 540 000 cigány személy élt az országban, majd 1992-ben, tehát közvetlenül a rendszerváltozás után már 819 446 (3,6%) vagy maximum 1 010 646 (4,6%) cigány személy élhetett Romániában. Tehát a cigányok a 7,1%-ot alkotó magyarság mellett napjainkban az ország második legnagyobb kisebbségét alkotják.⁷¹

Mivel az 1970-es évek végétől felgyorsult a hazai svábok és szászok Németországba való kitelepedése, kiárusítása, az Erdélyből és a Bánságból végleg kivándorolt családok helyére, szervezett formában, elsősorban óromániai cigányokat költöztettek. Mindez azonban felgyorsította és elősegítette az itthon maradt, egyre nagyobb bizonytalanságban élő német famíliák kitelepedését is.

Az 1980-es évek elején Romániában súlyos zavarok keletkeztek a lakosság közszükségleti cikkekkkel, élelmiszerekkel való ellátásában. Sokszor szüneteltették a villanyára-

⁷⁰ Achim 1998: 161.

⁷¹ Uo.

mot, a tömbházlakásokban nem működött a központi fűtés, korlátozták az autók benzinnel való ellátását. Mivel a diktátor viszonylag rövid idő alatt törleszteni akarta az ország külső adósságát, a központi és a helyi szerveket, elsősorban a 210/1960 és 244/1978-as rendeletek alapján, arra készítette, hogy azok minden hónapban szolgáltatassanak be meghatározott mennyiségű aranyat.⁷² De mivel a represszív szervek az örült diktátor kérését nem tudták teljesíteni, azok összekacsintottak az aranykereskedelmet illegálisan működtető cigány csoportokkal. Ennek fejében, a hatalmi intézmények hallgatólagosan elnézték jellegzetes házaló kereskedelmük kibontakozását, melynek keretében a boltokból teljesen hiányzó kávéval, gyógyszerrel, farmerruhával, márkás cigarettákkal és élelmiszerekkel látták el a többségi lakosságot. Mivel az illegálisan működtetett kereskedelemről egyesek jelentős jövedelemre tettek szert, látványos anyagi felemelkedésük maga után vonta a többségi lakosság ellenszenvét.

A rendszerváltás forгатagában

A hazai cigányok, közvetlenül az 1989-es romániai rendszerváltás után, bekerültek az európai sajtó és közvélemény figyelmének középpontjába. Ezt elsősorban a cigányellenes pogromok, másodsorban pedig a cigányság nyugatra irányuló, tömeges migrációja idézte elő.

A romániai, azon belül az erdélyi cigányok helyzete, gyökeresen megváltozott a rendszerváltást követő gyors politikai, gazdasági és társadalmi átalakulás sodrában. A legtöbb településben kimaradtak a reprivatizációból, falvakon a földosztásból, városban pedig elvesztették korábbi munkahelyeiket. Túlnépesedett közösségeik nagyon sok erdélyi település mellett alapvetően leszakadtak, kimaradtak a legfontosabb modernizációs folyamatokról. Mozcékonyabb csoportjaik azonban kihasználták a rendszerváltást követő hatalmi vákuumot, s viszonylag gyorsan nagyon jelentős egzisztenciára meg javakra tettek szert.

Mivel a hazai cigányság nyelvi, társadalmi, gazdasági, kulturális és felekezeti szempontból nagyon tagolt, még 1989 után sem tudtak kialakítani egységes érdekképviseleti vagy politikai alakulatokat. Széttagoltságuk és manipulálásuk végül is azt eredményezte, hogy a hazai politikai életben érdekeiket soha sem tudták számarányuknak megfelelően érvényesíteni. A cigány király és császár jelenléte az erdélyi cigányság életének külön színteljét képezi. Habár ők az egész hazai cigányság reprezentációját hirdetik, hatalmuk voltaképp csak egy-egy nagyobb család, nemzetség életére terjed ki.

Az elmúlt két évtizedben számtalan alapítvány, állami és nemkormányzati szerv foglalkozott a hazai cigányok felzárkóztatásával. Az utóbbi években az is megfigyelhető, hogy sikeres cigány értelmiségiek, vállalkozók, politikusok egyfajta nemzetépítő gyakorlatot is el akarnak indítani. Annak megvalósításáért megpróbálkoztak a cigány nyelv standardizálásával, anyanyelvű oktatási intézmények alapításával, saját történelem és kultúra megalkotásával, valamint modern nemzeti öntudat kiépítésével és reprezentációjával.

⁷² Achim 1998: 163.

Az erdélyi cigányság csoportjai

Az Erdélyben élő cigányok csoportjai nagyon tagoltak nyelvi, társadalmi, gazdasági és felekezeti szempontból. Ezt a belső színességet több tényező idézte elő. A cigányság az utóbbi 500-600 évben folyamatosan telepedett be e régióba, s a különböző időszakokban érkezők sajátos nyelvi változattal, kultúrával, gazdasági és társadalmi mintákkal rendelkeztek. Erdély történelmében és etnikai szerkezetében a rendi korban három etnikai csoport játszott meghatározó szerepet. A román, magyar/székely és a szász közösségek mellett élő cigányok kultúrája a legtöbb vidéken eltérő módon, sajátosan alakult a szomszédos többségi etnikum hatására.

A székelyföldi cigányok

Kisebb-nagyobb közösségeik folyamatosan telepedtek be a Dél-Kelet-Erdélyben fekvő székely falvakba. Az elmúlt évszázadokon át rendre betagozódtak a székely falvak gazdasági, társadalmi és felekezeti életébe. Integrációjuk során a 19. század végére nyelvileg asszimilálódtak, jelentős részük napjainkban magyar anyanyelvű. Csoportjaik erdei gyümölcsök, gombák, gyógynövények gyűjtögetésével, fatárgyak (például seprűk, kosarak, fakanalak, bordák, gereblyék, teknők stb.) készítésével foglalkoztak. A 19. század végétől bekapcsolódtak a növénytermesztésbe és az állattenyésztésbe is. A második világháborút követő évtizedekben ők alkották a mezőgazdasági nagyüzemek munkaerejének jelentős részét. A 20. század utolsó évtizedeiben, amikor a bukaresti hatalom elkezdte a székelyföldi mezővárosokat is iparosítani, egyre nagyobb csoportjaik telepedtek le a városok mellett, ahol különböző alkalmi, szakképesítést nem igénylő munkákat végeztek, bekapcsolódtak a köztisztaság biztosításába. A székelyföldi cigányok jelentős része napjainkban kettős identitással rendelkezik. Pontos tudatában vannak annak, hogy ők cigányok, hogy sajátos hagyományokkal és értékrenddel rendelkeznek. Ugyanakkor azt is tudják, hogy magyar anyanyelvük pontosan megegyezik a székelyekével. Gyermkeiket a legtöbb faluban magyar nyelvű osztályokba iratják be. Még napjainkban is csak formális kapcsolatot működtetnek a székelyföldi magyar egyházakkal. Csíkban római katolikusnak, Orbai székben reformátusnak, Keresztúrszéken pedig unitáriusnak határozzák meg önmagukat. Az etnikus térben napjainkban még sokkal közelebb érzik önmagukhoz a székelyeket, mint a románokat, s ezt sokszor hatalmas székelykapuikkal is reprezentálják. Az első világháború utáni évtizedekben Székelyföld peremterületére (például Bölönbe, Hídvégre, Árapatakra, Előpatakra stb.) azonban már jelentős oláhigány csoportok is betelepedtek. Anyanyelvük a romanes, de mellette kiválóan beszélnek a románt is. Az utóbbi három évtizedben az is megfigyelhető, hogy elsősorban a román nyelvű, neoprotestáns közösségek akarnak artikulálódni közösségeikben.

Gábor-cigányok

A kalapos Gábor-cigányok közösségei elsősorban a Székelyföld nyugati vidékén élnek nagyobb számban, de kisebb csoportjaik megtalálhatók a Marosszék és a Kolozsvár között fekvő területeken is. Családjaik viszonylag nagyobb számban koncentráálódtak a Nyárad folyó mentén fekvő falvakban, ahol legnépesebb közösségük napjainkban Nyáradkarácsonyban él. Történeti hagyományaik azt őrizték meg, hogy kiváltságaikat még Bethlen Gábor fejedelemtől nyerték. Családon és közösségen belül az oláhcgány nyelvjárást beszélnek. Hajdanán a Dél-Erdélyben élő kelderási csoporthoz hasonló, fémműves életformát folytathattak: elsősorban az állattenyésztésben és az ételkészítésben szükséges fémedényeket állították elő. Újabban vízelvezető csatornák előállításával is foglalkoznak. A második világháborút követő évtizedekben, de különösen Ceaușescu idején, jellegzetes házaló kereskedelemre is szakosodtak. Az 1989-es romániai rendszerváltozás utáni években sikeresebb vállalkozóik bekapcsolódtak a nemzetközi régiségkereskedelemben is. A férfiak nagyon széles karimájú fekete színű kalapot, világos színű inget, fekete pantallót és mellényt vásárolnak, a házások pedig jellegzetes bajuszt viselnek. Asszonyaik ruházatukat magyar varrónőkkel készítetik el. Rendszerint színes, mintás rokolyákban járnak, előtte pedig kötényt viselnek. Az utóbbi évtizedekben különösen az adventista és a pünkösdista csoportok artikulálódtak közösségeikben. A neoprotestáns (például adventista, pünkösdista) közösségekbe való betagozódásuk már gyökeresen átrendezte korábbi életmódjukat, kapcsolatrendszerüket és világlátásukat is.

Cigányok Dél-Erdélyben

Kisebb-nagyobb cigány közösségek folyamatosan telepedtek be a szomszédos Havasalföldről a hajdani autonóm szász Királyföldre. Levéltári források azt jelzik, hogy már a magyar királyság fénykorában, majd az erdélyi fejedelemség idején kisebb-nagyobb csoportjaik éltek szász városok és falvak mellett is. Az első és a második világháború után, de főleg a szászok tömeges kivándorlása után csendesen betelepedtek a hajdani szász falvak belterületére. A Fogarasi-havasok és a Küküllők közötti területen, napjainkban leginkább olyan fémműves cigány csoportok élnek, akik a kelderási nemzetséghez tartoznak. Csoporton belül az oláhcgány nyelvjárást beszélnek, külső kapcsolataikban azonban elsősorban a román nyelvet használják. Akik régebben megtelepedtek a Királyföldön jól beszéltek a szász nyelvjárást is. Elsősorban a juhászatban meg a pálinkafőzésében használatos fém- és rézedényeket készítették és javították. Viseletük, tárgyi kultúrájuk, világképük egészen napjainkig archaikus vonásokat őrzött meg. Mivel korábban hosszasan tartózkodtak Havasalföldön, kultúrájuk voltaképp számtalan munténiai származású, archaikus elemeket konzervált. Ebből a kelderási csoportból származik a Nagyszében szomszédságában élő királyi és császári familia is. Mivel ősük Olténiából a Vöröstoronyi-szoroson át érkeztek Erdélybe, egészen napjainkig részt vesznek ottani ortodox búcsúban. Nemzetségük etnikus ünnepe, találkozási alkalma, reprezentációs eseménye az észak-olténiai Vâlcea megyében fekvő Bistrița-n, Kisboldogasszony napján (szeptember

8.) megszervezett cigány búcsú. A kelderási nemzetséghez tartozó sátorosok azonban még napjainkban is felbukkannak Erdély országútjain. Rendszerint Dél-Moldovából vagy Olténiából indulnak el tavasszal, közvetlenül Szent György napja után, majd két-három hagyományosan kijelölt helyen felverik sátraikat, ahol a helyi hatóságok engedélyével négy-öt hetet tartózkodnak. Rendszerint a juhászathoz, a szilvaíz és a pálinka főzéséhez szükséges edényeket készítik és javítják. Ősszel, ahogy a dér leesik, visszatérnek óromániai téli szálláshelyeikre. Hagyományos életmódjukat azonban már egyre nehezebben tudják folytatni posztmodern világunkban.

A mezőségi és a kalotaszegi cigányok

A mezőségi és a kalotaszegi falvak szomszédságában olyan kisebb-nagyobb cigánytelepek is kialakultak, ahol közösségen belül oláh-cigány nyelvjárást használnak, de jól beszélnek románul és magyarul is, s már régóta bekapcsolódtak a mezőgazdasági munkákba. Legismertebb csoportjaik (Magyarpalatka, Szászcsávás) egészen a közelmúltig hagyományosan zenéléssel foglalkoztak. Az 1970-es években kibontakozott táncházmozgalom elsősorban az általuk szolgáltatott népzeneire épült. Folklorjuk nagyon sok régies, román és magyar hatásokban gazdag elemeket őrzött meg. Családjaik formálisan valamelyik keresztény egyházhoz tartoznak. A Mezőségen élő cigányok jelentős része napjainkban az ortodox egyházhoz kapcsolódik. A kalotaszegi magyar falvakban élők a református egyház szolgáltatásait veszik igénybe, gyermekeiket magyar nyelvű iskolába járatják, akik az általános iskola végén együtt konfirmálnak magyar fiatalokkal. A mezőségi és a kalotaszegi cigányok, valamint a szomszédságukban élő többségiek között nagyon bensőséges kapcsolatok élnek a legtöbb településben. Vannak olyan erdélyi falvak is (például Kolozs, Magyarszovát, Válaszút), ahol a román és a magyar többséghez tartozók megtanulják vagy értik cigány szomszédaik nyelvét.

Fiskális cigányok

Erdélyben olyan cigány csoportok is éltek, akik hagyományosan aranymosással, arany tárgyak készítésével és forgalmazásával foglalkoztak. A bécsi udvar a 18. században ezeket a családokat pontosan összeszámoltatta és arra kötelezte, hogy minden évben meghatározott mennyiségű aranyat szolgáltatassanak a kincstárnak. Ezért jellegzetes privilégiumokkal rendelkeztek.⁷³ Mivel a második világháborút követő évtizedekben az aranybányászatot és mosást teljesen állami felügyelet alá vonták, ezért családjaik elsősorban arany tárgyak és ékszerek árusításából éltek. A Ceaușescu korszakban nagyon összetett volt helyzetük, mivel a represszív szervek állandóan zaklatták és megszarolták. A rendszerváltás után (például Kolozs várt a tűzoltó torony szomszédságában) már újra tovább folytatták foglalkozásukat.

⁷³ Zsupos 1988, 1993, 1996.

Városi cigánytelepek

Az erdélyi nagyvárosok mellett évszázadokon át éltek kisebb-nagyobb cigány csoportok, de a mindenkori hatalom figyelmesen vigyázott arra, hogy ott nagyobb közösségek soha se koncentrálódhassanak. A második világháborút követő erőszakos iparosítás és urbanizáció keretében azonban már nagyon sok cigány család telepedett be az erdélyi városokba is, ahol a nemrég felépített tömbháznegyedekben összevegyítették román meg magyar familiákkal. Ennek sok helyen végül az lett eredménye, hogy a többségiak csendesen kivonultak azokból a negyedekből, helyükre pedig újabb cigányok érkeztek. A városok perifériáin felépített tömbháznegyedek homogenizálódása mellett az is megfigyelhető, hogy közvetlenül az urbánus központok szomszédságában (például a Kolozsvár melletti Pataréten, a Sepsiszentgyörgy melletti Órkón) több vidékről, több nemzetségből származó, eltérő anyanyelvel és hagyományokkal rendelkező cigány személyek és családok verbuválódnak össze nagyobb számban. Korszerű szakképesítés és munkahely hiányában családjaik nagyon súlyos helyzetben élnek.

A cigányok társadalmi szerkezete és értékrendje

A cigányok sehol Európában nem alkotnak homogén, összefüggő etnikai tömböt. Kelet-Európában csak az utóbbi évtizedekben, a többségiak elvándorlása és a falvak kiüregedése után, alakultak ki etnikailag teljesen homogén cigány helységek. Mivel évszázadokon át különböző többségi nemzetek mellett éltek, nem rendelkeztek soha saját országgal, majd a polgári nemzetépítés korában sem alakíthattak nemzetállamot, de nem járták be a modern nemzetépítés összetett útját sem.

Társadalmi életükben mindenek előtt a nemzetségek, a rokonság és a családok játszottak fontos szerepet. Nemzetségeik általában egy-egy jellegzetes foglalkozás köré szerveződtek. Az oláh-cigányok legismertebb csoportjai a következők: kelderásik (üstkészítők), urszárik (medvetáncoltatók), lovárik (lókupecsek), beások (teknővájók), lingurárik (kanalasok), rudarik (fafeldolgozók), szpoitorok (ónozók), lautárik (muzsikusok), csiuárik (rostások) stb. Ezeket a csoportokat befelé nagyon szigorú endogámia jellemezte, s annak megőrzéséért a szülők határozottan tiltották, hogy fiataljaik más nemzetségből származókkal kössenek házasságot. A hatalom egy-egy ilyen nemzetség, csoportosulás élére rendszerint cigány vajdát, basát nevezett ki, akik folyamatosan felügyelték a közösség életét, megoldották a belső konfliktusokat, s kifelé képviselték a csoporthoz tartozók érdekeit. Voltaképp közvetítő szerepet tölthettek be a hatalom és a cigány csoport között.

A cigány családok tagjait rendszerint az asszonyok fogták össze. Ők vezették a háztartást, beszerezték a legszükségesebb élelmiszereket, főztek, mostak, takarítottak, nevelték gyermekeiket. Elsősorban más ajkú személyeknek mágikus szolgáltatásokat is nyújtottak: például jósoltak, varázsoltak, gyógyítottak stb. A férfiak végezték a család fenntartásához szükséges munka sűrűjét, de ugyanakkor kifelé is rendszerint ők képviselték a családot, s a cigány tradíciók pedig jóval nagyobb mozgásteret kínáltak fel számukra, mint fele-

ségeiknek. Életükben nagy szerepet játszottak a közös ivászatok, amikor közösen megbeszélték gazdasági stratégiáikat is. Jellegzetes térhasználatuk árnyaltan tükrözi a nemi csoportjaik közötti kapcsolataikat és viszonyulásait: az utcán elől megy a családapa fiúgyermekével, majd csak utána haladhat felesége leánygyermekével együtt.

Családjaikban a kisgyermeket kényszer alkalmazása nélkül, demokratikusan nevelték. Például soha sem kényszerítették, hogy azok iskolába járjanak, s viszonylag korán felnőttként kezelték őket. Mivel a férjhezmenetel előtt álló lányok a cigány családok ékességét jelentették, nagy gondot fordítottak arra, hogy a hajadonok mindig szép ruhákban jelenhessenek meg a kívülről előtt, s megőrizték szüzességüket egészen a házasságkötésig. A lánylopás meg a gyermekházasság egészen napjainkig működik, fennmaradt közösségekben. Fiataljaikat viszonylag korán egymásnak elígérhetik, hogy azáltal is megerősítsék a családjaik közötti koalíciót. Ha a házasságra lépők közül valamelyik nem volt eléggé érett, a szülők minden eszközzel megakadályozták, hogy azok szexuális kapcsolatot folytassanak addig, amíg arra nem lesznek képesek. Elsősorban a fémműves közösségekben szokás, hogy a vőlegénynek értékes serleggel kell megajándékoznia menyasszonyának családját.

A cigányokkal kapcsolatos külső sztereotípiákban nagyon fontos helyet foglal el a tisztasággal kapcsolatos rendjük. A legtöbb erdélyi cigány közösségben nagyon fontos az emberi test belső tisztasága, éppen ezért annak külső részére viszonylag kevesebb gondot fordíthatnak. Ugyanannyira fontos számukra a felső test tisztasága, míg az alsóra kevésbé figyeltek. Ezek a jellegzetes tisztasági normáik lecsapódnak a mosásban is: például soha nem mosnak együtt olyan textíliákat, melyek a test belső és külső részével, felső meg alsó részével érintkezhetnek. Az erdélyi cigányok is jellegzetes időhasználattal rendelkeznek, legértékesebb számukra a közösen eltöltött idő. Házasságkötés vagy temetés alkalmával több napon át együtt vannak, s közben nem figyelnek arra, hogy munkahelyükön vagy az iskolában türelmetlenül várják őket. Sajátosan viszonyulnak a tulajdonhoz is. Ha egy társuknak van az, ami nekik nincs, akkor azt kérés nélkül is el lehet venni. A cigányok jellegzetes közösködését, a különböző javakhoz és a magántulajdonhoz fűződő jellegzetes viszonyulását, a többségek legtöbbször érthetetlenül fogadják. A polgárosodás és a modernizáció, elsősorban az 1989-es romániai rendszerváltozást követő két évtizedben, nagyon sok cigány csoport életében gyorsan kibontakozott, majd a globalizációval kiteljesedő akulturáció gyökeresen átrendezte korábbi, hagyományos értékrendjüket, életmódjukat és kultúrájukat.

Az erdélyi cigány közösségek kutatástörténete

Európa egyik legnagyobb cigánycsoportja napjainkban a Kárpát-medencében él. Az Erdélyben megtelepedettek jelentős része, az évszázadok során, szervesen beilleszkedett a régió gazdasági, társadalmi és etnikai szerkezetébe.

A cigány közösségek iránti értelmiségi érdeklődés Erdélyben is a 18. században jelentkezett, majd a 19. században bontakozott ki. Amikor az osztrákok a 17. század végétől kezdődően rendre berendezkedtek ebben a régióban, az oszmán-törökök ellen viselt

háborúk, honvédelem után a közrend fokozatosan itt is helyreállt. A magyar értelmiségi elit ebben az új, immár stabilizálódott közegben fedezte fel a cigányok eltérő kultúráját, értékrendjét, jellegzetes időhasználatát, a tulajdonhoz való sajátos viszonyulását, s csakhamar rácsodálkozott annak sajátos, közösségi jellegű életformájára is. Ezt az értelmiségi attitűdöt fejezik ki azok a korabeli iskoladrámák, melyekben cigány szereplők is fokozatosan megjelentek. Ezek az alkotások azonban legtöbbször parodisztikus helyzetekben ábrázolták őket, rácsodálkoztak bőrük színére, nemegyszer Noé unokáinak vélték, s míg a különböző verses genealógiák az egyiptomi fáraók népétől származtatták, más szövegek éppen részeg istenek teremtésének tartották. A cigányok a felvilágosodás századában fokozatosan megjelentek különböző parodisztikus prédikációkban, búcsúztatókban és tréfás Miatyánk szövegekben is. Ezek a korabeli szövegtípusok rendszerint az iskolai drámák közjátékaiban hangzottak el, segítségükkel leggyakrabban a mitologikus játékok komolyságát ellensúlyozták.⁷⁴ Az első tudományos jellegű, cigánysággal kapcsolatos írás Erdélyben a kolozsvári református kollégiumban keletkezett. Szathmári Papp Mihály, az iskola akkori tanára, arra kérte Farkas Mihályt, vistai (Kalotaszeg) származású diákját, hogy állítson össze egy cigány-latin szójegyzéket. Annak eredeti változatát a kolozsvári egyetemi könyvtár kéziratára őrzi.⁷⁵

A 19. századi cigánykutatásokat alapvetően meghatározta az értelmiségi réteg romantikus társadalom- és kultúraszemlélete, valamint a modern polgári nemzet, nemzeti állam, kultúra és identitás építésének felgyorsult folyamata. Az Osztrák–Magyar Monarchia kulturális propagandája az 1867-es kiegyezést követő évtizedekben rendszeresen kiemelte és kihangsúlyozta a birodalom multikulturális jellegét, s jelentős összegekkel támogatta a hazai cigánykutatásokat. Ebben József főherceg játszott nagy szerepet, aki több tudományos munkában elemezte az erdélyi cigány közösségek nyelvi változatait és kultúráját.⁷⁶ Elsősorban az ő támogatásával jelenhetett meg Schwicker szintézise az erdélyi és magyarországi közösségekről.⁷⁷

Wlislöcki Henrik (1856–1907) a 19. század második felének egyik legtermékenyebb és legismertebb európai cigánykutatója volt. Elsősorban nyelvjárási szövegeket, népdalokat, meséket, közmondásokat és hiedelmeket gyűjtött, de figyelme kiterjedt az erdélyi sátoros cigányok hitéletére, életmódjára, valamint sajátos értékrendjére is. Az erdélyi cigányközösségekben gyűjtő Wlislöcki részletesen leírta tolvajlási babonáikat, ráolvasásaikat, ünnepi szokásaikat, valamint az emberi életfordulókhoz fűződő hagyományait. Terepkutatásainak az a különleges értéke, hogy gyűjtéseit általában résztvevőként, közvetlen megfigyeléssel végezte. Mivel jellegzetesen 19. századi romantikus kultúra-konceptióval rendelkezett, a terepen gyűjtött szövegeit nemegyszer átírta és alapvetően módosította.⁷⁸

⁷⁴ Ujváry 1978.

⁷⁵ Vekerdi 1982.

⁷⁶ Schwicker 1883.

⁷⁷ Adatai szerint 1850-ben Erdélyben 52 665 cigány személy élt. Lásd Schwicker 1883.

⁷⁸ Wlislöcki 1885.

Herrmann Antal (1851–1926) Wlislöcki Henrik kortársa volt. Brassóban született, ahol már gyermekfejjel megismerte az erdélyi szász, román és cigány közösségeket. Szülővárosának multietnikus jellege korán tudatosította, hogy a szomszédos kultúrák kölcsönös ismerete és tisztelete elengedhetetlen feltétele a különböző ajkú közösségek békés egymás mellett élésének. 1889-től a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen rendszeres néprajzi előadásokat tartott.⁷⁹ Egyetemi kurzusait nem csak szakirodalom alapján építette fel, mivel az erdélyi cigányközösségeket ő is közelről, közvetlenül ismerte, hiszen korábban hosszú időn át együtt vándorolt különböző sátoros csoportokkal Erdélyben. A cigányok iránti érdeklődése már 1883 körül kibontakozott, amikor először csak nyelvüket kezdte tanulni, majd rendre megismerkedett hitvilágukkal, költészetükkel és zenéjükkel is. Herrmann Antal cigányok iránti érdeklődését alapvetően meghatározta Liszt Ferenc 1861-ben, magyarul is megjelent munkája, melyben a világhírű zenész azt állította a cigányok hangszeres zenéjével (például verbunkossal és magyar nótákkal) kapcsolatban, hogy azt Indiából hozták be a Kárpát-medencébe. Mivel Liszt merész kijelentésével mélyen megsértette a magyar nemzeti kultúra szerkezetébe szervesen beépült zenei alkotások hódolóit, csakhamar nagy vita kísérte könyvének megjelenését. Herrmann első jelentősebb gyűjtőútjára 1886 (más kutatók szerint 1887) nyarán indult, amikor egy vásárolt rabruhában, tehát „szökött fegyencként” bekérezkedett egy vándorló, sátoros cigányközösségbe. Kalandos útjára elkísérte barátja, Wlislöcki Henrik és sógora, Heltai Zoltán színész meg hegedűművész is.⁸⁰ A kor romantikus divatja meg kultúrakonceptiója szerint ő is elsősorban meséket, dalokat és hiedelmeket jegyzett le. Gyűjtései a kolozsvári egyetem 1921-es Szegedre való költöztetésekor hosszú időre eltűntek, magyarországi kutatók csak az utóbbi években bukkantak újra rájuk.⁸¹ Herrmann Antal kolozsvári egyetemi tanáraikkal (például Meltz Hugóval) együtt szerkesztette az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapokat*, majd 1887-ben elindította az első magyarországi néprajzi folyóiratot, az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* című periodikát. Mindkettő jelentős folklórányagot közölt az erdélyi cigány közösségekben gyűjtött szövegekből is.⁸² Herrmann Antalnak az erdélyi cigányok között nagy energiával végzett terepkutatásai ma is elévülhetetlen értékűek. Tudományszervezői munkásságát szintén jelentősnek véljük, mivel nagy figyelmet fordított a terepgyűjtések anyagának feldolgozására, közreadására, különböző kutatások megszervezésére és az eredmények népszerűsítésére is. Cselekvően részt vett az 1893-ban megszervezett országos cigány összeírásban, az adatok feldolgozásában és az általános jelentés megszerkesztésében. Mindig figyelemmel kísérte a cigányokkal kapcsolatos hatalmi intézkedéseket. Határozottan elítélte az erőszakos telepítéseket, s messzemenően támogatta és szorgalmazta a cigány kisgyermekes iskolai oktatásba való bevonását. Herrmann Antal tudományos eredményeire csakhamar felfigyelt József Károly királyi herceg is, aki szintén foglalkozott a vándorcsoportok letelepítésével.

⁷⁹ Gaal 1999.

⁸⁰ Hála 2006.

⁸¹ Vekerdi 1982: 12–13.

⁸² Vekerdi 1982: 13.

Herrmann jelentős szerepet vállalt a főherceg nevével jelzett cigány nyelvtan kidolgozásában, megszerkesztésében és kiadásában is.⁸³

Bartók Béla és Kodály Zoltán a 20. század elején kezdte el tudatos népzenei gyűjtéseit a Kárpát-medencében. Figyelmük elsősorban a népzene, valamint a vokális folklórhagyomány felé fordult. Erdélyi terepjárásaik során számtalan helységben kutatták a cigányzenészek jellegzetes folklóráját. Véleményük szerint már akkor nagyon sok vidéken átvették a magyarság tradicionális folklóráját, s azt egy-két nemzedékkel tovább éltették, fenntartották és őrizték.⁸⁴

Seprődi János szintén a 19-20. századok fordulóján kezdte el népzenei gyűjtéseit Maroszákon. Szülőfalujában, a Kis-Küküllő mentén fekvő Kibéden jelentős népzenei anyagot rögzített cigányzenészekről.⁸⁵ Utána Lajtha László, elsősorban Kodály biztatására indult erdélyi gyűjtőútra, ahol az archaikusabb népzenei játékos muzsikásokat kereste fel Székelykeresztúron és Széken.⁸⁶

A két világháború közötti évtizedekben a folklórkutatók már azt is felfedezték, hogy az erdélyi cigányok nagyon sok településben átvették a magyarság vagy a románság szokásait (például betlehemes játékot, a kántálást, aprószentekezést, húsvéti locsolást stb.), s azokat még társadalmi és gazdasági adaptációjuk, valamint nyelvi asszimilációjuk után, pár nemzedékkel később is megőrizték, és tovább éltették.⁸⁷

A bukaresti kommunista hatalom a második világháborút követő évtizedekben a romániai cigányság hallgatóságos asszimilációjára törekedett. Éppen ezért nem volt érdekelt rendszeresebb alapvető kutatások megszervezésében vagy támogatásában, de még a szóróanyagok készítésében sem. Ez a tény alapvetően meghatározta az erdélyi cigányok kutatását a második világháborút követő évtizedekben.

Kallós Zoltán közvetlenül a második világháborút követő évtizedekben kezdte el népköltészeti gyűjtőmunkáját előbb szülőföldjén, ahol tanárának, Jagamas János zenetudós-nak az irányítása mellett gyűjtötte az erdélyi Mezőség folklóráját. Mivel jól elsajátította az oláh-cigány nyelvjárást, szerteágazó és eredményes gyűjtőmunkát végzett nemcsak Mezőségen, hanem Kalotaszegen, Gyimesekben és Moldvában is. A cigány közösségek hagyományos folklórájával kapcsolatos eredményei azonban csak az utóbbi évtizedben kerültek az érdeklődők elé, elsősorban hangkasszetták és CD-ék formájában. Martin György szintén Kallós Zoltán segítségével végezte erdélyi terepjárásait, ahol az élő néptáncokat, népzenei kultúrát kutatta és filmezte.⁸⁸

Martin és Kallós egy Kodály Zoltán segítségével megszerzett, korszerű filmfelvevő készülékkel szakszerűen dokumentálta az erdélyi cigányzenészek és táncosok jellegzetes

⁸³ Klukovitsné 2001.

⁸⁴ Bartók–Kodály 1923.

⁸⁵ Almási 1974.

⁸⁶ Lajtha 1954.

⁸⁷ Makkai–Nagy 1939.

⁸⁸ Martin 1977.

repertoárját.⁸⁹ Közösen végzett terepgyűjtéseik csakhamar megerősítették Bartók és Kodály korábbi feltételezéseit és következtetéseit: a falusi cigánymuzikusok Erdélyben is általában annak a többségi etnikai csoportnak a népzenejét játsszák, akikkel szorosan együtt élnek.⁹⁰

A szöveges folklór kutatói a második világháborút követő évtizedekben rendre feltárták, hogy nagyon sok erdélyi településben a hajdani narratív műfajokat (meséket, mondákat, anekdotákat) elsősorban csak a magyar ajkú cigányok őrizték meg a huszadik század végéig. Faragó József levéltári kutatások alapján mutatta be, hogy a klasszikus meserepertoár nagyon sok székelyföldi faluban, már a 19. század elején, csak a magyar ajkú cigányok ajkán élt tovább.⁹¹ Nagy Olga gyűjtései ugyanezt a folyamatot dokumentálták: az élő mesemondás Erdélyben, a második világháború utáni évtizedekben, elsősorban csak a cigányok körében maradt már fenn. A mesélésnek egészen a 20. század végéig jól meghatározott funkciója volt ezekben a cigány közösségekben, éppen ezért a kivételesen meserepertoárral rendelkező személyek szövegei soha sem voltak lezártak, kimerevítettek, vázlatosak, mivel azok folyamatosan változtak a befogadó közösség és a mesemondó közvetlen kommunikációja során. A kolozsvári kutató elsősorban az erdélyi cigány közösségekben végzett gyűjtéseire alapozta az élő mese esztétikájáról írott szintézisét.⁹² Hasonló következtetésekkel zárta Ráduly János is a Kis-Küküllő völgyében végzett mesekutatásait.⁹³

Közvetlenül az 1968-as csehszlovákiai események után, ideiglenesen Romániában is egyfajta ideológiai enyhülés kezdődött, s ezekben az években egyre több kiadvány közölt cigányoktól gyűjtött folklóralkotásokat. Albert Ernő balladagyűjtés közben arra figyelt fel, hogy a klasszikus magyar balladák legritkább típusainak (például *A falba épített feleség*, *A szeretet próbája*, *Az elcsalt anya* stb.) székelyföldi változatai Háromszéken már csak a magyar ajkú cigányközösségekben maradtak fenn.⁹⁴ A Sepsiszentgyörgyön élő magyar szakos tanár a háromszéki cigányság változatokban gazdag, élő lírai dalkészletét a rendszerváltozás után több kötetben adta közre.⁹⁵

Ráduly János, Kibédén élő tanár és folklórkutató, szintén ugyanezt a folyamatot fedezte fel és írta le lakóhelyén. A falu balladakészletéről írott monográfiájában azt hangsúlyozta, hogy a magyar ajkú, székelyföldi cigányok egészen a 20. század végéig megőrizték a legpatinásabb klasszikus magyar népballadáinkat.⁹⁶ Ráduly kivételes tudású cigány énekesének balladaismeretét külön kötetben mutatta be. Munkájában ő is azt foglalta össze, támasztotta alá, hogy a kivételesen emlékezzel, zenei hallással rendelkező személyek, egyéniségek a balladák fenntartásában, alakításában és továbbadásában nagyon

⁸⁹ Martin 1980.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Faragó 1980.

⁹² Nagy O. 1973, 1976, 1978, 1988.

⁹³ Ráduly 1978.

⁹⁴ Albert 1973.

⁹⁵ Albert 1998, 2000.

⁹⁶ Ráduly 1975.

jelentős szerepet játszanak.⁹⁷ Egy másik, hosszabb tanulmányában azt is elemezte, hogy a cigány családok halottainak virrasztóján hogyan élt tovább a korábbi klasszikus székely balladaköltészet számtalan tragikus hangvételi alkotása.⁹⁸

Pozsony Ferenc a háromszéki Fekete-ügy folyó völgyében, Albert Ernő és Ráduly János székelyföldi kutatásaival egy időben, a klasszikus magyar népballadák ritualizálódására figyelt fel. A legdrámaibb hangvételi magyar balladák Székelyföld egyik legpolgáriasultabb vidékén éppen cigány közösségek virrasztóiban maradtak fenn. Ebben a térségben a balladaéneklés oly annyira szervesen beépült a halottkultusz szerkezetébe, hogy más alkalommal még a gyűjtőknek is csak nehezen énekelték magnóra a balladákból és a lírai dalokból álló rituális énekfűzéseiket.⁹⁹

Közvetlenül az 1989-es romániai rendszerváltás után szerte az országban véres cigányellenes eseményekre került sor. A decemberi eseményeket követő hatalmi vákuumban nemcsak Óromániában, hanem Erdélyben (például Hadréven) és azon belül Székelyföldön is (például Kászonyfaluban, Nyújtódon) a többségi lakosság közül egyesek cigány telepeket gyűjtöttak fel. Ezek a konfliktusok csakhamar felkeltették a külföldi meg a hazai kutatók figyelmét az erdélyi cigányság jellegzetes sorsára, s egyre hangsúlyosabban kezdtek vizsgálni a cigány társadalom és értékrend működésének alapvető törvényszerűségeit az új gazdasági, társadalmi és politikai helyzetben. Több hazai és külföldi antropológus terepkutatásai során azt tárta fel, hogy a jelenkori Erdélyben a cigány társadalom gyökeres átstrukturálódása figyelhető meg, ami a legtöbb közösségben szervesen összekapcsolódott a hagyományos etnikumközi szerepek gyökeres átrétegződésével és átrendeződésével is.¹⁰⁰

Az 1989-es romániai események után már nem csak folklórkutatók, hanem fiatal szociológusok és antropológusok is vállalkoztak a többségi és a cigány csoportok etnikumközi kapcsolatainak árnyaltabb elemzésére.¹⁰¹ Kutatásaik során elsősorban a cigány társadalom belső működésére, értékrendjére, valamint a cigány identitás megkonstruálására, vizsgálatára figyeltek. Napjainkban külön színfoltot képviselnek azok a kutatási programok, melyek a keresztény felekezetekhez való viszonyulásukat, a neoprotestáns közösségekbe való betagozódásukat, etnikai identitásuk reprezentációját, valamint a saját belső elit meg politikai érdekképviselő artikulálódását elemzik.¹⁰² Az utóbbi évtizedekben izgalmas kutatási beszámolók jelentek meg az erdélyi gazdasági rendszerben játszott szerepükkel és helyükkel, *rejtett* gazdaságukkal, specifikus együttélési modelleikkel kapcsolatban, melyek a mindennapok során messzemenően elősegítették a normális etnikumközi viszonyokat, az együttműködést és a kooperációt.¹⁰³

⁹⁷ Ráduly 1979.

⁹⁸ Ráduly 1978.

⁹⁹ Pozsony 1980, 1981, 1984.

¹⁰⁰ Barabás 1997, Peti 2007, Budrala – Kató 2007, Voiculescu 2007.

¹⁰¹ Anghel 1999, Fazakas 2007, Cristea–Latea–Chelcea 1997, Chelcea–Latea 2000, Haller 1999, Gagy 1996, Vajda 2007.

¹⁰² Fosztó 1997, 2001, 2002, Kinda 2005, 2007, 2008, Lőrinczi 2007, Ries 2007.

¹⁰³ Chelcea–Latea 2000, Kinda 2005, Oláh 1996, Voiculescu 2007.

A rendszerváltozást követő időszakban a cigánysággal kapcsolatos levéltári kutatások is kibontakoztak, melyek számos új adattal gyarapították az erdélyi meg a romániai cigány közösség letelepedésével, múltjával és társadalmával kapcsolatos ismereteinket.¹⁰⁴ Ezeknek sorában messze kiemelkedik az a szisztematikus levéltári kutatás, mely végül is a hazai cigány közösségek 1919-1944 közötti életével, a regáti és az óromániai közösségeik világháború alatti meghurcoltatásával kapcsolatban, nagyon sok értékes dokumentumot tett közzé.¹⁰⁵

Az elmúlt tizenhét évben az erdélyi cigányság folyamatosan a hazai és az európai nyilvánosság, a média, valamint a politikai élet figyelmének központjában volt. Ezt a folyamatos érdeklődést alapvetően meghatározták a rendszerváltozást követő cigányellenes konfliktusok, közösségeik sajátos szokásvilága (például gyermekházasság), a tulajdonhoz fűződő jellegzetes viszonyulásuk, valamint a belső elitréteg által szervezett reprezentációs események (cigánybúcsúk, folklórfesztiválok, politikai csoportosulások stb.) egzotikus jellege.¹⁰⁶

Közösségeikben 1989 után számos hazai és külföldi antropológus folytatott alapkutatásokat. A legújabb szociálintropológiai vizsgálatok már elsősorban a cigány közösségek társadalom- és gazdaság szerkezetének, jellegzetes életmódjának, identitásának és reprezentációjának, szegregációjának, valamint a gazdasági résekbe való szerves beépülésének vizsgálatára irányultak.¹⁰⁷

Az elmúlt időszakban továbbra is nagy figyelem kísérte a székelyföldi cigány közösségek hagyományos életmódját és folklóriját, valamint a székely-cigány együttélés hétköznapijait. A hazai és a külföldi kutatók megkülönböztetett figyelemmel vizsgálták a Gábor-cigány családok és közösségek életstratégiáit, rokoni és közösségi szokásait, válásos életét, világképét, valamint tradicionális értékrendjének átstrukturálódását 1989 után.¹⁰⁸ Újabban hasonló érdeklődés övezi a Dél-Erdélyben élő, elsősorban fémedények (különböző üstök, pálinkafőzésre alkalmas kazánok) készítésével és javításával foglalkozó, részleteiben archaikus életmódot folytató *kelderási* közösség életmódját, gyorsan globalizálódó, posztmodern világunkhoz való alkalmazkodását.

Az erdélyi cigány közösségek kutatásában alapvetően három korszakot tudunk elkülöníteni. A cigány közösségek kutatása első ízben a romantikus kultúra és társadalomszemlélet jegyében bontakozott ki. A kommunista hatalom a második világháború után, a szocializmus idején hallgatólagosan csak a cigány folklór gyűjtését és publikálását engedélyezte.

¹⁰⁴ Achim 1998, 2001, Albert 2000, 2001, Kiss 1990.

¹⁰⁵ Nastasă-Varga 2001.

¹⁰⁶ Haller 1992, 1999, Fosztó 2001, 2002, 2003, 2007, Karda 1999.

¹⁰⁷ Bodó 2002, Fosztó 1997, 2001, 2002, 2007, Oláh 1993, 1996, 2004, Peti 2007, Szabó Á. 2002, 2003, 2004, 2005, Toma 2005, Voiculescu 2007.

¹⁰⁸ Berta 2006, 2007, Tesfay 2005, 2007.

Az 1989-es romániai rendszerváltozást követő években hazai és külföldi antropológusok, néprajzkutatók és szociológusok terepkutatásaik során a cigány társadalom, értékrend vizsgálatának szenteltek megkülönböztetett figyelmet.

a) Az európai és a hazai értelmiségiek csak a 18. század idején csodálkoztak rá a cigányság sajátos érték- és életrendjére, hagyományos kultúrájára. Az erdélyi cigányság felfedezése Kelet-Európában nagyjából egybeesett a modern polgári nemzet és nemzeti kultúra megteremtésének folyamatával. A hazai elitréteg, éppen a romantikus kultúra-konceptió jegyében, viszonylag gyorsan és szervesen beépítette a magyar nemzeti kultúra szerkezetébe a színes és közkedvelt *cigányzenét*. A különböző zsánerfigurák (például nótás kedvű cigány muzikusok) már a reformkorban közkedvelt népszínművek népszerű szereplői voltak.

Az erdélyi cigányok hagyományos folklórájának és nyelvének kutatása a 19. század közepén bontakozott ki. A legtöbb gyűjtő akkor a cigányság jellegzetes mondáinak, meséinek, hiedelmeinek, babonáinak, jóslásainak és varázslásainak segítségével, a romantikus kultúrakonceptió jegyében, egyfajta ősi cigány mitológiát szándékozott rekonstruálni. A műzenei hatásra kialakult cigányzene a reformkorban olyannyira beépült a magyar nemzeti tudatba és kultúrába, hogy sokan el sem tudták volna azt képzelni, hogy a cigányság ezt a kulturális réteget őshazájából, Indiából hozta volna magával. Wlislöck Henrik és Herrmann Antal erdélyi cigánykutatásai, a hosszú tizenkilencedik század második felében, az európai cigánykutatások élvonalához tartoztak.

Bartók Béla és Kodály Zoltán, valamint Seprődi János és Lajtha László 20. század első felében, Erdélyben végzett terepmunkái mind azt erősítették meg, hogy a cigány közösségek folklóráját elsősorban annak a népnek a zenéje és tánchagyománya befolyásolja alapvetően, akiknek szomszédságában élnek. A második világháború előtt végzett terepgyűjtések még azt a felismerést is megerősítették, hogy a hagyományőrzőbb cigányközösségek egy-két nemzedékkal tovább megőrzik a szomszédságukban élő többségiek folklóráját (például szokásait), tehát szívósabban ragaszkodnak hagyományaikhoz, mint a gyorsabban és a korábban polgárosuló magyarok.

b) A kommunista hatalom a második világegést követő évtizedek idején Romániában is hallgatólagosan a cigányság társadalmi és gazdasági adaptációjára, etnikai beolvastására meg asszimilációjára törekedett. Például Ceaușescu uralkodása idején még a cigány etnonímát sem lehetett leírni és megjelentetni nyomtatott kiadványban. A totalitárius korszakban csak a cigány közösségek magyar nyelvű, irodalmi és esztétikai minőségeket is hordozó folklóralkotásai (meséi, balladáik, dalai) jelenhettek meg nyomtatásban. Albert Ernő, Pozsony Ferenc és Ráduly János terepkutatásai azt bizonyították, hogy a klasszikus magyar népballadák a 20. század második felében már csak a magyar ajkú cigány közösségek halotti virrasztóin élnek funkcionálisan. Nagy Olga gyűjtései pedig azt tárták fel, hogy az élő mesemondás Erdélyben elsősorban csak a hagyományőrzőbb, archaikusabb és közösségibb kultúrával rendelkező cigány közösségekben maradt fenn.

c) A romániai rendszerváltozást számtalan tömeges, véres cigányellenes esemény kísérte. Ezek a pogromok csakhamar felkeltették mind a hazai, mind a külföldi sajtó figyelmét a romániai cigányság sorsa és helyzete iránt. A cigány családok voltaképp a hazai

rendszerváltozás alapvető veszteseivé váltak: a legtöbb erdélyi városban elveszítették korábban megszerzett ipari munkahelyeiket, falun pedig kimaradtak a földosztásból, tehát megélhetés nélkül maradtak. Elsősorban a leszakadt valamint a mozgékonyabb csoportjaik tömegesen lepték el Európa országait az országhatárok megnyitása után. Mindezek a tényezők csakhamar ráirányították a hazai és az európai sajtó, kutatók figyelmét a cigányság jellegzetes társadalmi szerkezetére, családközpontú életmódjára, specifikus nemi és nemzedéki kapcsolataira, gyermekeik iskolán kívüli szocializációjára, sajátos értékrendjére és tisztasági normáira.

A rendszerváltozás nagyon sok cigány közösség számára leszakadást, elszegényedést eredményezett. Ugyanakkor más nemzetségeknek vagy családoknak már egyértelműen felemelkedést hozott például a gazdasági életben, jellegzetes, házaló típusú kereskedelemben. Nagyon sok cigány család és közösség migrációs gyakorlata jelentősen kiteljesedett és térben kibővült a határok megnyitása után. Közösségeik szervesen bekapcsolódtak különböző európai migrációs rendszerekbe, valamint az alapvető, globális és európai modernizációs folyamatokba. Éppen ezért, az utóbbi két évtizedben, a hazai cigány társadalom gyors, belső polarizálódása és átrendeződése játszódott le. A modernizációs folyamatokba sikeresen bekapcsolódó roma családok már sok településben tovább tanítatják gyermekeiket. Elsősorban a különböző oktatási programok hatására, Romániában is kialakulóban van egy saját, belső cigány értelmiségi réteg is.

A különböző cigány csoportok elit rétege, az 1989-es romániai rendszerváltozás utáni korszakban, számos olyan eseményt szervezett, ami egyfajta nemzetépítési gyakorlatnak nevezhető. Ennek jegyében kodifikálták és iskolai oktatás számára alkalmassá tették a hazai oláh cigánynyelvjárást, kijelölték legfontosabb nemzeti és etnikai szimbólumaikat is. A kerék, mely elsősorban korábbi utazásaikra és vándorlásaikra utal, a rendszerváltozás után a kelet-európai, köztük a romániai cigányság címerévé vált, míg a kéket meg a zöldet nemzeti színeikké választották.

A legújabb antropológiai, néprajzi és szociológiai kutatások a romániai, erdélyi cigányok migrációs gyakorlatát, gazdasági és társadalmi stratégiáit, identitását és annak reprezentációját dokumentálják. A legtöbb kutató napjainkban, a 19–20. századi kutatásokkal szemben, már nem a hagyományos zenés-táncos cigány folklórt gyűjtögeti, mivel a cigány közösségek jellegzetes értékrendje, mentalitása, térhasználata, kultúrája és életmódja iránt érdeklődik.

Válogatott irodalom

ACHIM, Viorel

1998 *Țigarii în istoria României*. Editura Enciclopedia, București

2001 *Cigányok a román történelemben*. Osiris Kiadó, Budapest

ALBERT Ernő

1973 *Háromszéki népballadák*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1993 Adatok a háromszéki cigányokról és költészetükről. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 151–173.

1996 A cigányok Háromszéken. *Romániai Magyar Szó*, aug. 10–11.

1998 *Sok szép cigányleány. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népdalok és balladák*. Népi Alkotások Háza, Sepsiszentgyörgy

1998 A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. In: BARI KÁROLY (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájukról*. Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 81–92.

2000 *Szabad madár. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy

2001 *Sír az út előttem. Háromszéki cigányoktól gyűjtött népköltészet és levéltári okmányok*. Albert Kiadó, Sepsiszentgyörgy

ALMÁSI István (szerk.)

1974 *Seprődi István válogatott zenei írásai és népzenei gyűjtései*. Bukarest

ANGHEL, Remus Gabriel

1999 Poveste cu țigani maghiari. In: ANGHEL, Remus Gabriel – POZSONY FERENC (szerk.): *Modele de covietuire în Ardeal. Zăbala*. Asociația Etnografică Kriza János, Cluj-Napoca, 88–121.

1999 Történet a magyar cigányokról. *Korunk* X. (9) 91–98.

BAKÓ Boglárja

2007 Cigány–magyar módra. Együttélési viszonyok egy mikroközösség sztereotípiatörténetén át. In: BAKÓ BOGLÁRKA – PAPP RICHÁRD – SZARKA LÁSZLÓ (szerk.): *Mindennapi előítéletek. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 36–64.

BAKÓ Pál

1996 *Cino Katekizmuso. Andá diálekto romungro Tg-Muresono*. Szent Bonaventura, Kolozsvár

BARABÁS László

1997 A magyar kisebbség kialakulása Karácsonyfalván. *Keresztény Szó* VIII. (4) 29–31.

BARTÓK Béla

1931 Cigányzene? Magyar zene? *Ethnographia* XLII. (1–2) 49–62.

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán

1923 *Népdalok, erdélyi magyarság*. Budapest

BENEDEK Zoltán

2000 Jeles prímások, nótaszerzők Nagykárolyban. *Művelődés* LIII. (1) 23–24.

BERTA Péter

2005 Az érték etnicizálása – az etnicitás értéke. A presztízstárgy-gazdaság mint etnikai identitás-gyakorlat az erdélyi Gáborok között. *Tabula* 8. (2) 171–200.

2006 Tárgyhasználat, etnikai identitás és a különbség politikája. Az etnikai identitás szimbólum-alkotás gyakorlata az erdélyi Gáborok között. In: HOPPÁL Mihály – VARGYAS Gábor (szerk.): *Ethno-Lore. MTA Néprajzi Kutatóintézetének Évkönyve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 147–191.

2007 Ethnicisation of value – the value of ethnicity: The prestige-item economy as a performance of ethnic identity among the Gabors of Transylvania (Rumania). *Romani Studies* 5. (17) 31–65.

BÍRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor

2002 Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja-Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 13–49.

2002 Öndefiníciós kísérletek helyi környezetben. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 137–167.

BÓDI Zsuzsanna (szerk.)

1999 *Tanulmányok Herrmann Antal emlékére*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 8.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest

BODÓ Julianna (szerk.)

2002 *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja-Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda

BUCLEY, Ann

2000 Gypsy Musicians in Transylvania: Changing Lifestyles, Changing Status. In: BAUMANN, Max Peter (szerk.): *Music, Language and Literature of the Roma and Sinti*. Verlag für Wissenschaft und Bildung. Berlin, 309–318.

BUDRALĂ, Dumitru – KATÓ Csilla

2007 A beások - marginalizáció és gazdagság között. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 51–66.

CHELCEA Ioan

1944 *Țiganii din România*. Monografie etnografică. Imprimeria Institutului Statistic, București

CHELCEA, Liviu – LĂȚEA, Puiu

2000 *România profundă în comunism. Dileme identitare, istorie locală și economie secundară la Sântana*. Nemira, București

- CRISTEA, Octav – LATEA, Puiu – CHELCEA, Liviu
1997 Egy roma közösség etnikai megbélyegzettsége. *Antropológiai Műhely*. (3–4) 47–58.
- DEÁK Ferenc
1999 Cigánytemetés. *Korunk* X. (9) 107–111.
- DEMETER ZAYZON Réka (szerk.)
1995 „Egy igaz történet részletekben...” *Cigány–magyar kapcsolatok határon innen és túl*. Kőbányai Önkormányzat, Budapest
- FARAGÓ József
1980 Egy fiátfalvi mesemondó az 1810-es években. In: SZÉKELY Zoltán (főszerk.): *Aluta X–XI*. Sepsiszentgyörgyi Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 269–275.
- 1993 Egy fiátfalvi mesemondó az 1810-es években. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 125–131.
- 1994 Régi székely népballadák a magyar cigányok körében. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány Néprajzi Tanulmányok 2*. Mikszáth Kiadó, Budapest, 148–155.
- 1998 Egy cigányból kölcsönzött magyar népballada. *Közös Út* VI. (3) 18–21.
- FAZAKAS Orsolya
2007 A beszéd mint identitás-stratégia. Egy plébános története. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Krizsa János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Krizsa János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 97–126.
- FOSZTÓ László
1997 Interetnikus kapcsolat Székelyszáldoboson. Cigány–magyar egymás mellett élés. In: BOÉR Hunor (szerk.) *Acta – 1996. II*. Székely Nemzeti Múzeum–Csíki Székely Múzeum–Erdővidéki Múzeum, Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda, 233–250.
- 1997 A formalizáció folyamata az interetnikus kapcsolatban. Esetelemzés egy cigány–magyar egymás mellett élés példáján. *Antropológiai Műhely* IX. (1) 65–82.
- 1997 Ki a cigány? Az etnikai identitás(ok)ról. *Keresztény Szó* VIII. (4) 26–29.
- 1997 Pünkösdisták cigányok Háromszéken. *Keresztény Szó* VIII. (4) 25.
- 1998 Cigány–magyar egymás mellett élés Székelyszáldoboson. In: BARI Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról*. Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 93–110.
- 2001 Romania: Representations, Public Policies and Political Projects (közös Marian-Viorel Anăstăsoaie-val). In: GUY, Will (szerk.): *Between Past and Future. The Roma of Central and Eastern Europe*. University of Hertfordshire Press, Hatfield, 351–369.
- 2002 Van-e cigány nemzettudat? In: FEDINEC Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 207–224.
- 2003 Diaspora and Nationalism: an Anthropological Approach to the International Romani Movement. *Regio* (English Issue). 102–120.

- 2003 Szorongás és megbélyegzés: a cigány–magyar kapcsolat gazdasági, demográfiai és szociokulturális dimenziói. In: BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 83–107.,
- 2007 Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő: romániai romák a posztszocialista nyilvánosságban. *Regio XVIII.* (1) 25–50.
- 2007 Beszéd és moralitás: az eskü egy kalotaszegi magyar cigány közösségben. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalizások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár, 81–96.
- 2007 A megtérés kommunikációja: gondolatok a vallási változásról pünkösdzizmusra tért romák kapcsán. *Erdélyi Társadalom* 5. 1. 23–49.
- 2007 Királyok, papok, újságírók és az angol bárónő: romániai romák a posztszocialista nyilvánosságban. *Regio* 18. 1. 25–30.
- 2008 Bibliografie cu studiile și reprezentările despre romii din România. Cu accentul pe perioada 1990–2007. *Studii de atelier* 3/2008. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca
- FOSZTÓ László – ANĂSTĂSOAIE, Marian-Viorel
- 2001 Romania: representation, public policies and political projects. In: GUY, Will (szerk.): *Between past and future: the Roma of Central and Eastern Europe*. University of Hertfordshire Press. Hatfield, 351–369.
- FÜLPESI Gyula - KISS Dénes
- 2001 Roma közösségek együttélési stratégiái. *WEB.* (8–9) 5–33.
- GAAL György
- 1999 Herrmann Antal, a néprajzoktatás meghonosítója a Ferenc József Tudományegyetemen. *A Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője* IX. (1–2) 6–20.
- GAGYI József
- 2002 A kicsi cigány és társai. In: BODÓ Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 49–68.
- GAGYI József (szerk.)
- 1996 *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. (Helyzet könyvek.) KAM - Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda
- GEAMBAȘU Réka
- 2003 A kolozsvári roma elit kialakulásának folyamata. *Erdélyi Társadalom* 1. (1) 67–86.
- GÉMES Balázs (szerk.)
- 1998 *Pillanatképek a romák múltjából*. (Romológiai Kutatóintézet Közleményei, 1.) Romológiai Kutatóintézet, Győr
- GHEORGHE, Nicolae
- 1990 Mít jelent cigánynak lenni? *Átmenetek* 1. 31–34.

GRAF, Rudolf

2008 Palatele țigănești. Arhitectură și cultură. *Studii de atelier 9/2008*. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca

HÁLA JÓZSEF

2006 A cigányprofesszor. *Napút VIII. (9)* 28–34.

HALLER István

1992 A cigányság helyzete Romániában. *Phralipe. Irodalmi és közéleti folyóirat III. (7)* 9–11.

1999 Hadrév – hat év után. *Korunk X. (9)* 33–40.

HARBULA Hajnalka

1999 Cigányok, parasztok, dilemmák. *Korunk X. (9)* 83–91.

INCZE Éva

1999 A másság artikulációja. A cigányokról szóló diskurzus. *Korunk X. (9)* 13–23.

2000 A cigányokról folytatott beszédmod. *Művelődés LIII. (1)* 25–27.

JAKAB Albert Zsolt – POZSONY Ferenc

2007 Az erdélyi cigányság kutatása. Válogatott bibliográfia. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalizások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 203–234.

JAKABFFY Tamás

1997 Hidegvölgy. *Keresztény Szó VIII. (4)* 19–22.

KARDA Zoltán

1999 Elszigetelt cigányközösség Kovászna megye délnyugati részében. In: BORBÉLY Éva – CZÉGÉNYI Dóra (szerk.): *Változó társadalom*. (Kriza Könyvek, 1.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 163–165.

KERTÉSZ Nóra

1994 A csávási református magyar cigány közösség helye a „változó faluban”. In: LUKÁCS János (szerk.): *Változás diákszemmel. A Magyar Néprajzszakos Hallgatók II. Nemzetközi Konferenciáján elhangzott előadások*. KMSZ Néprajzi Szakosztály, Kolozsvár, 85–92.

KINDA István

2005 „Vannak cigányok, akik finomak...” Református egyház és Jehova Tanúi – kizáró és befogadó közösségek. *Székelyföld IX. (9)* 113–132.

2005 Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ A. Tőhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. (Kriza Könyvek, 26.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 147–170.

2007 „A téglavetéssel erőssen nagy baj van...” Fejezetek a nagyborosnyói cigányok gazdasági és társadalomnéprajzi kutatásából. In: BARTI Levente et al. (szerk.): *Acta Siculica 2007. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 597–622.

- 2007 Téglavetők és üzletelők: A nagyborosnyói cigányok jövedelemszerző technikái. In: CZIPRIÁN Loránd – KOZMA Csaba (szerk.): *Háromszékiek Háromszékről. Társadalomtudományi írások*. Státus Kiadó, Sepsiszentgyörgy-Csíkszereda, 283–297.
- 2007 Felekezeti és kulturális disszimiláció egy orbaiszéki falu cigányainál. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 153–171.
- 2007 „...az igazságot tanították, s azétt tetszett, nem a pénzétt!” Szektásodási tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál. In: S. LACKOVITS Emőke – SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Székely Nemzeti Múzeum–Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy–Veszprém, 321–335.*
- 2008 Hívők. Egyház és szekta hatása egy székely falu cigány lakosságára. *Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom II.* (3–4) 25–40.
- KISS András
- 1990 Források és adatok a kolozsvári cigányok XVI–XVII. századi történetéhez. *Korunk I.* (7) 888–896.
- KLUKOVITSNÉ PARÓCZY Katalin
- 2001 Herrmann Antal emlékezete. Születésének 150. évfordulóján. *Szeged XIII.* (7) 12–17.
- KOTICS József
- 1999 Integráció vagy szegregáció? Cigányok a háromszéki Zabolán. *Korunk X.* (9) 75–83.
- KÖNCZEI Csilla
- 2000 Ilonka néni. *Művelődés LIII.* (1) 19–20.
- KÖNCZEI Csilla - LĂCĂTUȘ Ileana
- 2002 *Ilonka néni*. Editura Fundației Pentru Studii Europene, Cluj
- KÖNCZEI Csongor
- 1997 Generáció- és stílusváltás a kalotaszegi cigányzenész családoknál. *Művelődés L.* (2) 34–37.
- 2000 Táncoló muzsikusok. *Művelődés LIII.* (1) 12–14.
- 2003 Néhány gondolat a kalotaszegi cigánymuzsikusok mobilitásának változásairól. In: SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2.* (Kriza Könyvek, 19.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 127–134.
- 2003 Generáció- és stílusváltás a kalotaszegi cigányzenész családoknál. *Művelődés LVI.* (6–9) 112–114.
- 2004 Generáció- és stílusváltás a kalotaszegi cigányzenész családoknál. In: KÖNCZEI Ádám – KÖNCZEI Csongor: *Tánczház. Írások az erdélyi tánczház vonzasköréből.* (Kriza Könyvek, 24.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 55–64.
- 2007 A kalotaszegi cigánymuzsikusok táncalkotó és -alakító szerepének vizsgálatáról. Szempontok az erdélyi hagyományörző cigányzenészek tánc tudásának kutatásához. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitasok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 191–202.

KÜLLŐS Imola

2003 *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig.* (Romológiai Kutatóintézet Közleményei, 9.) Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd
LAJTHA László

1954 *Szépkenyerűszentmártoni gyűjtés.* (Népzenei Monográfiák, I.) Zeneműkiadó, Budapest

1954 *Széki gyűjtés.* (Népzenei Monográfiák, II.) Zeneműkiadó, Budapest

LÁSZLÓ N. Endre

1998 Aranyosó cigányaink. *Honismeret* XXVI. (5) 64–68.

LISZT Ferenc

1861A *cigányokról és a cigány zenéről Magyarországon.* Fordította SZÉKELY József.
Pest

LŐRINCZI Tünde

2007 Hitélet és etnicitás. Egy hitközséghez való tartozás mint integrációs kísérlet egy cigány házaspár életében. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 173–190.

MAGYARI-VINCZE Enikő

2006 *Roma Women's Reproductive Health as a Human Rights Issue in Romania.* Central University, Center for Policy Studies, Budapest

MAKKAI Endre – NAGY Ödön

1939 *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez.* (Erdélyi Tudományos Füzetek, 103.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár

MARTIN György

1977 A magyar néptánc kutatás egy évtizede 1965–1975. *Ethnographia* LXXXVIII. (1) 165–183.

1980 A cigánység hagyományai és szerepe a kelet-európai népek tánc kultúrájában. In: BERLÁSZ Melinda – DOMOKOS Mária (szerk.): *Zenetudományi Dolgozatok 1980.* MTA Zenetudományi Intézete, Budapest, 67–74.

MIHÓK Brigitta

1994 A cigányok hátrányos megkülönböztetése Romániában. *Közös Út* II. (1) 22–27.

1944 A cigányok diszkriminációja Romániában. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány Néprajzi Tanulmányok 2.* Mikszáth Kiadó, Budapest, 99–106.

MIKLÓS Zoltán

2007 „Cigányból pap nem lesz” Szegregáció és passzivitás a magyar-cigány kapcsolatokban. In: JAKAB Albert Zsolt – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 4. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 26.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 171–192.

NAGY Olga

1973 A varázserejű hős egy archaikus meserepertoárban. *Ethnographia* LXXXIV. (3) 307–325.

- 1974 *A Nap húga meg a pakulár. Marosmenti, kalotaszegi és mezőségi mesék.* Gyűjtötte, az előszót és a jegyzeteket írta NAGY Olga. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár
- 1975 Archaikus világkép és mesehagyományozódás. In: DANKÓ Imre (szerk.): *A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1974.* Debreceni Déri Múzeum, Debrecen, 619–644.
- 1976 *Szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár
- 1978 *Zöldmezőszárnya. Marosszentkirályi cigány népmesék.* Európa Könyvkiadó, Budapest
- 1978 *A táltos törvénye. Népmese és esztétikum.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1988 *A havasi sátoros. Dávid Gyula meséi.* (Ciganisztikai tanulmányok, 6.) Gyűjtötte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta NAGY Olga. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest
- 1992 Cigánymesék vizsgálatának néhány tanulsága. *Művelődés* XLI. (9) 24–26.
- 1993 Cigány mesék vizsgálatának néhány tanulsága. In: BARNÁ GÁBOR (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.* (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 118–124.
- 1994 *Barangolásaim varázslatos tájban. Cigány barátaim között.* Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely
- 1996 *Villási, a táltosfiú. Mezőbándi, szucsági és mérai cigány népmesék.* (Ciganisztikai Tanulmányok, 9.) MTA Néprajzi Kutatóintézet, Budapest
- 2000 Cigánykérdésről – árnyaltan. *Művelődés* LIII. (1) 2–4.
- 2002 *A gömböcőfiú. Erdélyi cigány népmesék.* Vekerdi József fordítása. Terebess Kiadó. Budapest
- NAGY Olga – VÖÖ Gabriella
- 1974 *A mesemondó Jakab István.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- NAGY Pál
- 1998 Magyarország cigány népessége a XVI–XVII. században. In: GÉMES Balázs (szerk.): *Pillanatképek a romák múltjából.* (Romológiai Kutatóintézet Közleményei, 1.) Romológiai Kutatóintézet, Győr, 45–84.
- NASTASĂ, Lucian – VARGA Andrea (szerk.)
- 2001 *Minoritățile etnoculturale. Mărturii documentare. Țigani din România (1919–1944).* Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, Cluj
- OLÁH Sándor
- 1993 Cigány–magyar kapcsolatok. A többségi magyarság cigány-képének vizsgálata Homoródalmáson. *Phralipe. Irodalmi és közéleti folyóirat* IV. (9) 5–10.
- 1994 Egy homoródalmási cigánycsaládról. *Honismeret* XXII. (5) 20–24.
- 1996 Cigány–magyar kapcsolatok. (A többségi magyarság cigány-képének vizsgálata egy székely faluban. In: GAGYI József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.* (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 181–194.
- 1996 Szimbolikus elhatárolódás egy település cigány lakói között. In: GAGYI József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról.*

- (Helyzet könyvek.) KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja–Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 207–224.
- 1996 Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között egy székely faluban. In: KATONA Judit – VIGA Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei. (Az 1995-ben megrendezett konferencia anyaga.)* Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 249–261.
- 2004 Cigányok és magyarok egy székely faluban. In: Uő: *Falusi látletelek (1991–2003)*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 227–236.
- ORBÁN László
- 1997 Emberek a láthatáron. Evangélikus cigányok Vajolán. *Keresztény Szó* VIII. (4) 32.
- PETI Lehel
- 2008 Adaptáció és szegregáció. A kulturális különbségek kommunikálása a cigány-magyar együttélésben egy Kis-Küküllő menti településben. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 27–50.
- POZSONY Ferenc
- 1980 A hajdúkkal útnak induló lány balladájának újabb változatai. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* XXIV. (1) 69–80.
- 1981 Virrasztóbeli keserves nótáink. Népballadák közössége és szertartása. *Korunk* XL. (10) 735–738.
- 1984 *Alomvíz martján. Fekete-ügy vidéki magyar népballadák.* Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta POZSONY Ferenc. A dallamokat lejegyezte és a zenei részt gondozta TÖRÖK CSORJA Viola. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest
- 1993 A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete. In: BARNÁ Gábor (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében.* (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 76–80.
- 1997 Változások az erdélyi cigánytársadalom életében. *Keresztény Szó* VIII. (4) 2–4.
- 1997 A háromszéki magyar ajkú cigányok vallásos hitélete. *Keresztény Szó* VIII. (8) 15–19.
- 1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében. In: BARI Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és hagyományos kultúrájáról.* Petőfi Sándor Művelődési Központ, Gödöllő, 111–118.
- 2001 Az erdélyi cigánykutatások eredményei. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi kutatások Közép- és Kelet-Európában.* (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 10.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 12–32.
- 2003 Magyarok, románok és cigányok a háromszéki Zabolán. In: BAKÓ Boglárka (szerk.): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében.* MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 109–138.
- 2007 Három korszak az erdélyi cigányközösségek kutatásának történetében. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 9–26.

POZSONY Ferenc (szerk.)

1999 *Herrmann Antal. Kriza János Néprajzi Társaság Értesítője 1–2.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár

PUCI Béla

2000 *Marosvásárhely, 19990: három napig magyar – egy roma a barikád magyar oldalán.* (Roma Sajtóközpont Könyvek, 1.) Roma Sajtóközpont, Budapest

RÁDULY János

1975 *Kibédi népballadák.* Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta RÁDULY János. A dallamokat hangszalagról lejegyezte KUSZTOSNÉ SZABÓ Piroska. A népköltészeti részt FARAGÓ József, a dallamokat JAGAMAS János ellenőrizte. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

1978 *A vízitündér leánya. Kis-Küküllő menti népmesék.* Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár

1978 Balladaéneklet a kibédi virrasztóban. In: KÓS Károly – FARAGÓ József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1978.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 245–251.

1979 *Elindultam hosszú útra. A kibédi Majlát Józsefné Ötvös Sára népballadá.* Gyűjtötte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta RÁDULY János. A dallamokat hangszalagról lejegyezte KUSZTOSNÉ SZABÓ Piroska. A lejegyzést ellenőrizte JAGAMAS János. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest

REYNIERS, Alain

1998 *Tsigane, heureux si tu es libre!* Editions UNESCO, Paris

RIES, Johannes

2007 A romák és Isten népe – a pünkösdisták misszió hatása a roma kultúrára. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 139–152.

ROSTÁS-FARKAS György - KARSAI Ervin

1992 *A cigányok története.* Szerzői kiadás, Budapest

SÁROSI Bálint

1971 *Cigányzene.* Gondolat Kiadó, Budapest

SCHWICKER, Johann Heinrich

1883 *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen.* Wien-Teschen

1883 *Die Sprache der transsilvanischer Ziganer.* Berlin

ŞERBOIANU POPP C. J.

1930 *Les Tsiganes. Historire, ethnographie, linguistique, grammaire, dictionnaire.* Payot, Paris

SZABÓ Árpád Töhötöm

2002 Az erővonalak eltolódása – magyar–cigány kapcsolatok egy székelyföldi faluban. In: Uó (szerk.): *Lenyomatok. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* (Kriza Könyvek, 12.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 205–216.

2003 Határképzés – egy multietnikus falu térszerkezete. In: DIMÉNY Attila – SZABÓ Á. Töhötöm (szerk.): *Népi kultúra, társadalom Háromszéken.* (Kriza Könyvek, 17.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 120–128.

- 2004 Kizárás vagy befogadás? Magyarok és cigányok az informális gazdaságban. *Székelyföld* VIII. (9) 122–144.
- 2005 Patroni vechi, patroni noi: maghiari și țigani din perspectiva economiei informale. In: CHELCEA Liviu (szerk.): *Economia informală în România. Piețe, practici sociale și transformări ale satului după 1989*. Paideia, București, 315–341.
- SZABÓ Géza
- 2000 *Magyar–cigány szótár. Cigány–magyar szótár*. KOMP-Press–Korunk Baráti Társaság, Kolozsvár
- SZABÓ Judit
- 1993 Cigányok egy magyar-román közösségben a Maros menti Gernyeszegen. In: BARNA Gábor (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században*. (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 18–28.
- SZŐCS Andrea Enikő
- 2000 Dallas a Pata-réten. *Művelődés* LIII. (1) 6–7.
- TESFAY Sába
- 2005 A kalap, az ezüstgombos lájbi és az ezüst zsebóra. A magyarországi gáborcigány viselet és identitás tükrében. *Világosság*. (7–8) 181–193.
- 2007 „Mi vagyunk a kalapos gábor cigányok, akik nem isznak...” A gábor cigány közösség belső kapcsolatait szabályozó kognitív sémák. In: BAKÓ Boglárka – PAPP Richárd – SZARKA László (szerk.): *Mindennapi előítéletek. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve*. Balassi Kiadó, Budapest, 65–90.
- TOMA Stefánia
- 2005 „Az én cigányom.” Informális gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. *Erdélyi Társadalom* 3. (1) 53–70.
- TÖRÖK Melinda
- 2000 Nemi szerepek gáborcigány családokban. *Művelődés* LIII. (1) 28–30.
- TURAI Tünde
- 2000 Egy cigányasszony öltözködési szokásai és ruhatára. *Művelődés* LIII. (1) 15–18.
- TÜZES Bálint
- 1997 Szülőt nevel a gyermek. Boldog cigányok Erdődön. *Keresztény Szó* VIII. (4) 15–18.
- UJVÁRY Zoltán
- 1978 *A temetés paródiája. Temetés és halál a népi játékokban*. (Studia Folkloristica et Ethnographica, 1.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, Debrecen
- VAJDA András
- 2007 „...akkor is magyar cigány vagyok!” Kísérlet egy roma identitásért folyó harcának elemzésére. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokálisok, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 127–138.
- VAJDAI Imre – PRÓNAI Csaba
- 2000 Romániai romák Magyarországon: koldusok, kereskedők, munkások. *Mozgó Világ*. (10) 101–104.

VASAS Samu

1990 Egy cigány település társadalmi problémái. *Korunk* I. (7) 883–887.

VEKERDI József

1981 Nyelvészeti adalékok a cigányság őstörténetéhez. *Nyelvtudományi Közlemények* 81. (2) 409–421.

1982 *A magyarországi cigány kutatások története.* (Folklor és etnográfia, 7.) Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajz Tanszéke, Debrecen

1990 A cigány nyelv és kultúra. *Korunk* I. (7) 813–817.

VOICULESCU, Cerasela

2002 Construcții identitare la rromii din Sângeorgiu de Mureș. *Sociologie Românească* 1–2. 100–105.

2005 Temporary Migration of Transylvanian Roma to Hungary. In: POP, Dani (ed.): *New Patterns of Labour Migration in Central and Eastern Europe.* AMM Design, Cluj-Napoca, 148–166.

2007 Egy cigány – paraszt társadalmi és gazdasági rendszer: reciprocitás és túlélési viszonyok egy erdélyi faluban. In: ILYÉS Sándor – POZSONY Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 15. Lokalitások, határok, találkozások. Tanulmányok erdélyi cigány közösségekről.* Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 67–80.

VOSSER, Rüdiger

1996 A nagy vándorlás Indiából Görögországba. *Cigányfűró* III. (5) 3–7.

WLISLOCKI Henrik

1885 *Az erdélyi cigány népköltészet.* Gyűjtötte és fordította WLISLOCKI Henrik. (Olcso Könyvtár, 189. Új sorozat, 485.)

1887 Az erdélyi cigányok húsvéti szokásai. *Vasárnapi Újság* XXXIV. (15) 217–218.

1888 Az erdélyi sátoros cigányok nemzetségi és családi viszonyai. *Vasárnapi Újság* XXXV. (37) 611–613.

1889 Az erdélyi sátoros cigányok karácsonyi és új-évi szokásai. *Vasárnapi Újság* XXXVI. (1) 7–8.

2001 *Die Sprache der Transilvanischen Zigeuner.* Bukarest

ZSUPOS Zoltán

1988 Az erdélyi aranyosó cigányok 1783-as összeírása. *Néprajzi Értesítő* 1985–1988. LXVII–LXX. 129–193.

1993 Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok nevei a XVIII. században. *Névtani Értesítő* 15. 333–336.

1993 Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok csoportszerveződése a 18. században. In: BARNA Gábor (szerk.): *Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században.* (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 1.) Magyar Néprajzi Társaság–Mikszáth Kiadó, Budapest–Salgótarján, 38–43.

1996 *Az erdélyi sátoros taxás és aranyosó fiskális cigányok a 18. században.* (Cigány Néprajzi Tanulmányok, 4–5.) Magyar Néprajzi Társaság, Budapest

Magyar ajkú cigány háza Zabolán (Dimény Attila)

Magyar cigányok szekérrel Zabolán (Dimény Attila)

Székelykapu a cigányok épülő villája előtt Zabolán (Dimény Attila)

Cigány lakodalmas menet Zabolán

*Özveggy gyergyócsomafalvi cigányasszony
gyermekével a Kossuth szobor előtt*

Téglavető cigányok Nagyborosnyón (Kozma Imre)

Tégldvetés Nagyborosnyón (Kozma Imre)

Cigány muzsikás esküvője Szászcsáváson

Gábor cigányok a kolozsvári piac előtt

Kelderási cigányok Feketetón

JÁNOS
TÁRSASÁG

Kelderási cigányok rézedényeikkel Feketetón

Cigány esküvő a kalotaszegi Meran

*Magyar szakácsnő
a mérai cigány lakodalomban*

Székertábor a szilágysági Varsolc mellett

Bihari cigánytelep Hegyköztóteleken (Dimény Attila)

Sátorosok Dél-Erdélyben (Adler Artúr)

Medvetáncoltató cigányok (Adler Artúr)

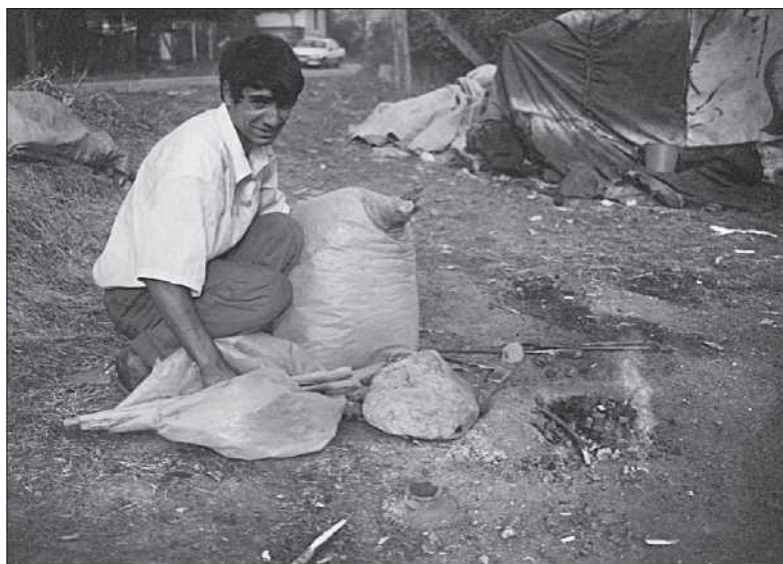
Galaci kelderási cigányok tábora Boréven

Üstkészítők Boréven

Férjét asszonya is segíti a borévi táborban

Fűjtetés légsákokkal Boréven

Készül az ebéd a borévi táborban

Áfonyaszedő cigány csoport a zabolai havasokban

Gombát áruló cigány asszony Zabolán

Mócvidéki tábla: Cigányoknak belépni tilos

Kelderási cigányok Szentágotán

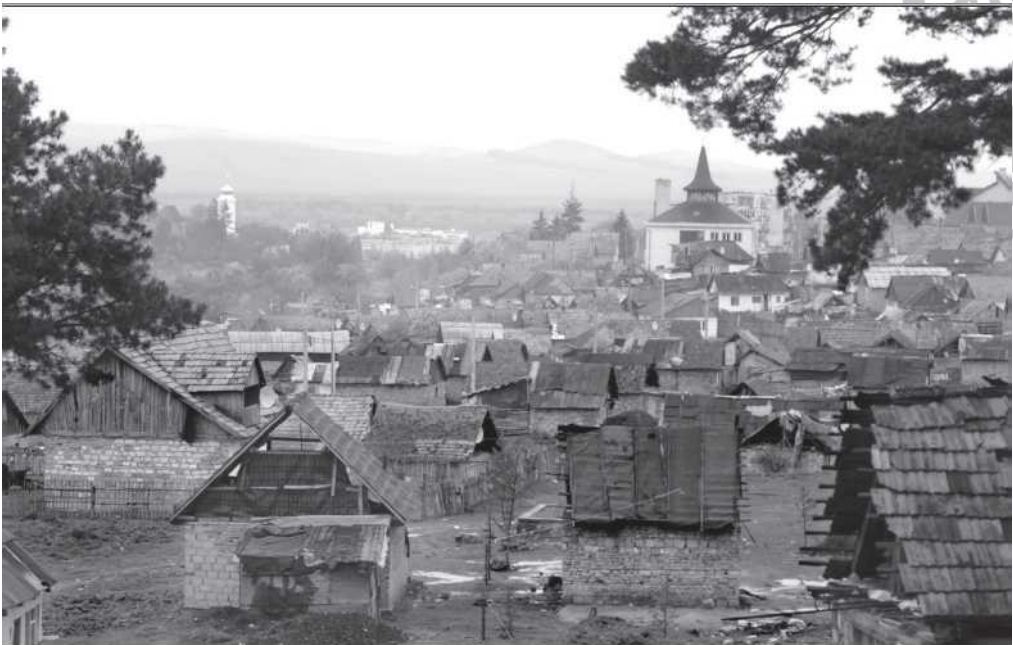
Az Ici-villa Tordán

Az órkkői „berlini fal” a cigány és a magyar negyed között (Vörös Balázs)

A cigányok őrkői temploma (Vörös Balázs)

Cigánynegyed a Sepsiszentgyörgy melletti Örkön (Vörös Balázs)